

Takács Judit – Mocsonaki László – P. Tóth Tamás

**A leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű
(LMBT) emberek
társadalmi kirekesztettsége Magyarországon**

KUTATÁSI ZÁRÓJELENTÉS

2007

**MTA Szociológiai Kutatóintézet
Budapest**

**Készült a Háttér Társaság a Melegért és a Labrisz Leszbikus
Egyesület együttműködésével.**

2007 — Egyenlő Esélyek Mindenki Számára Európai Év

**A kutatás megvalósulását az
Egyenlő Esélyek Mindenki Számára Európai Év – 2007
támogatta.**

TARTALOM

I. Bevezetés	5
I.1. Az LMBT emberek mint társadalmi kisebbségi csoportok tagjai	5
I.2. Társadalmi kirekesztettség és diszkrimináció	11
II. Kutatási eredmények	12
II.1. A kutatás módszerei	12
II.2. Az LMBT minta fő jellemzői	17
II.3. Az LMBT embereket érő megkülönböztetés és elnyomás értelmezése	30
II.4. Az LMBT embereket érő diszkrimináció fő színterei	35
II.4.1. Társadalmi láthatatlanság	37
II.4.2. Család	39
II.4.3. Baráti kör	42
II.4.4. Iskola	42
II.4.5. Média	50
II.4.6. Munkahely	52
II.4.7. Egészségügy	54
II.4.8. Vallási közösség	55
II.4.9. A jogrendszer és a „páros lét” problémái	56
II.4.10. Nyilvános térhasználat	59
III. Összefoglalás ajánlásokkal	62
IV. Irodalom	71

I. BEVEZETÉS

Az *LMBT* gyűjtőfogalom, mely a leszbikus, a meleg, a biszexuális és a transznemű emberek igen sokszínű csoportjaira összefoglalóan utal, akik érdekeik hatékonyabb képviselése érdekében gyakran lépnek fel közösen a helyi és a nemzetközi politikai színtereken. Míg az *LMBT* címszó alá politikai okokból besorolható egyének között jelentős különbségek adódhatnak identitásuk, életmódjuk vagy egyéb jellemzőik tekintetében, fő egyesítő erejük társadalmi kisebbségi csoporttagságukból ered. Az *LMBT* emberek ugyanúgy a korlátozott társadalmi érdekérvényesítő erővel bíró társadalmi csoportok tagjai közé tartoznak, mint például a magyarországi romák jelentős része, de két fontos dologban különböznek a „hagyományos” kisebbségektől: egyrészt nincsenek a testük által megjelölve, azaz a külső szemlélő számára nem feltétlenül válnak rögtön azonosíthatóvá; másrészt a létezésük még mindig sok helyen és sokak számára a „dolgok természetes rendjének” megkérdőjelezését jelenti (Gross 1991).

I.1. Az *LMBT* emberek mint társadalmi kisebbségi csoportok tagjai

Az *LMBT* emberek politikai értelemben társadalmi kisebbségi – azaz érdekérvényesítő képességeiket tekintve viszonylagos erőtlenséggel vagy hatalomnélküliséggel jellemezhető – csoportok tagjaiként határozhatók meg. A kisebbségfogalom használatának egyik fő hátránya – amellet, hogy a társadalmi érdekérvényesítés korlátozottságának hangsúlyozásával amolyan önbeteljesítő jóslatként működhet – az, hogy rögzített (identitás)kategóriákkal dolgozik, s így azt a benyomást keltheti, mintha léteznének a meleg, a leszbikus, a biszexuális és a transznemű kategóriák „helyes”, illetve „univerzális” meghatározásai. A *kisebbség* azonban hasznos politikai fogalom lehet egy olyan társadalmi környezetben, amelyben a nem konvencionális érzelmi és szexuális irányultság vagy nemi önkifejezés diszkriminatív következményekkel járhat. Ahol a heteronormativitás¹ fokozatosan elveszti társadalmi szervezőerejét, ott a nem konvencio-

¹ A heteronormativitás a heteroszexualitás kizárólagosságát feltételező kulturális és társadalmi gyakorlatokat jelent, melyek magukban foglalják a heteroszexualitás elfogadását kizárólagos viselkedésbeli normaként: az egyetlen „normális létformaként” és a társadalmi megbecsülés egyik fő forrásaként (Flowers – Buston 2001).

nális érzelmi és szexuális érdeklődésre épülő identitások nem feltétlenül jelennek meg – vagy legalábbis nem formálódnak *fenyegetett identitásokká*. A fenyegetett identitások kialakulása során az identitásfolyamatok alapvető vezérlőelvei: az egyediség, a másoktól való különbözőség, az identitás folyamatossága, a pozitív önértékelés, illetve a személyes autonómia szükségleteinek kielégítése kerülhetnek veszélybe (Breakwell 1986). Korábbi magyar kutatási eredmények azt mutatták, hogy a homoszexualitás identitásteremtő kapacitása jórészt abból adódik, hogy a homoszexualitás társadalmi reprezentációjának negatív tartalmait identitásfenyegetésként jelennek meg az érintettek számára (Takács 2004). Ebben az összefüggésben a homoszexuális identitás sokkal inkább a társadalmi megkülönböztetés melléktermékeként létrejött fikciónak tűnik, mintsem az egyéni identitások alappilléreinek.

A transznemű és a transzszexuális emberek számára a nem konvencionális nemi önkifejezés, illetve a születéskor meghatározott nemi besorolás felülvizsgálatából építkező identitás társadalmi elfogadtatása jelenthet komoly gondot. A transznemű és a transzszexuális embereket érintő identitásfenyegetések veszélyei közé tartoznak az egyéni identitások folyamatosságának megtörése, a pozitív önértékelés átmeneti vagy állandósult hiánya, valamint az egyediségnek a sikeres társadalmi integrációt ellehetetlenítő mértékű túlhangsúlyozása (Breakwell 1986). Olyan társadalmi közegben azonban, ahol a nemi szerepek és identitások normatív tartalmait fokozatosan elvesztik társadalmi szervezőerejüket, a nem konvencionális nemi önkifejezés sem feltétlenül vezet fenyegetett identitások kifejlődéséhez.

Az LMBT emberek mint társadalmi kisebbségi csoportok tagjai számtalan társadalmi, gazdasági és kulturális igazságtalanság áldozataivá válhatnak, de politikai igényeik sokkal inkább vonatkoztathatóak a kulturális igazságtalanságok orvoslását szolgáló társadalmi elismerés kivívására, mint a politikai és gazdasági alapstruktúrák át-szervezésére:

A meleg és a leszbikusok a heteroszexizmustól szenvednek: a heteroszexualitást privilegizáló parancsoló normák működésétől. Ezzel együtt jár a homofóbia: a homoszexualitás kulturális leértékelése. Szexualitásuk leértékelésével a homoszexuálisok megsemmisítésnek, zaklatásnak, megkülönböztetésnek és erőszaknak vannak kitéve, míg az egyenlő jogokat és védelmet – azaz alapvetően a társadalmi elismerést – megtagadják tőlük. Persze a meleg és a leszbikusok súlyos gazdasági igazságtalanságoktól is szenvednek: rövid úton elbocsáthatják őket a

munkahelyükről és a családok támogatására szánt szociális és jóléti juttatásokból is kizárják őket. Mindez azonban nem közvetlenül a gazdasági szerkezettel függ össze, hanem sokkal inkább egy igazságtalan kulturális értékstruktúra terméke (Fraser 1997: 18).

A társadalmi elismerés hiánya szorosan kapcsolódik az LMBT emberek állampolgári jogainak korlátozott érvényesítési lehetőségeihez. Különösen a jogrendszer és a társadalmi intézmények működésében tetten érhető megkülönböztető gyakorlatok sugallhatják azt, hogy csak a „normális, jó állampolgároknak” járhat az állampolgári jogok összessége, és mivel a „jó állampolgár” általában heteroszexuális, gyakran úgy tűnhet, hogy „a heteroszexualitás szükséges, de nem elégséges feltétele a teljes értékű állampolgárságnak” (Richardson 2004:1 – idézi: Phelan 2001). E kereteken belül ugyan „normális, jó állampolgárokként” is megjelenhetnek az LMBT emberek feltéve, hogy a konvencionális nemi szerepeknek megfelelően és a házassághoz hasonló tartós kapcsolatokban élnek, védik a családi értékeket, megfelelnek a gazdasági individualizmus normáinak, és büszkéek nemzeti hovatartozásukra (Seidman 2002). Vagyis csak akkor vívhatják ki a társadalom befogadási hajlandóságát, ha megfelelnek az uralkodó társadalmi normáknak. Az 1990-es évek során számos olyan új állampolgárság-fogalom jelent meg társadalomtudományi elméletekben, melyek a modern állampolgárság-fogalom kiterjesztésének szükségességét hangsúlyozták, hogy megteremtődhessen azon társadalmi csoportok számára is a teljes értékű társadalmi részvétel lehetősége, akiket ettől korábban megfosztottak. Ide sorolhatók a feminista állampolgárság (*feminist citizenship* – Walby 1994) mellett az élet legintimebb szféráival kapcsolatos jogokra, kötelességekre, illetve ezek elismerésére és tiszteletben tartására koncentráló szexuális és intim állampolgárság (*sexual citizenship* – Evans 1993; *intimate citizenship* – Giddens 1992; Plummer 1995; 2001) fogalmai is.

A szexuális kisebbségek fogalma a magyar közpolitikai diskurzusba az elmúlt egy-két évtized során került be. Tabajdi Csaba, a 2000/1474. számú Európai Tanács ajánlást² előkészítő *A leszbikusok és*

² 2000/1474. sz. ajánlás, A leszbikusok és melegek helyzete az Európa Tanács tagállamaiban – <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA00/EREC1474.htm>

*melegek helyzete az Európa Tanács tagállamaiban*³ című jelentés európai parlamenti előadója szerint a politikai kisebbség fogalma a rendszerváltás időszakától kezdve, a „valódi kisebbségként” elismert etnikai és nemzetiségi kisebbségeken túl, lassan kezdett kiterjedni a nőkre, a vallási kisebbségekre és a fogyatékkal élőkre, majd az 1990-es évek elejétől – elsősorban a magyarországi emberi jogi és melegjogi szervezetek küzdelme nyomán – a szexuális kisebbségekre is.⁴

A szexuális kisebbségek jogi megkülönböztetésének felszámolásában nagy szerepet játszott Magyarország Európai Unió csatlakozásának előkészítése. Az Európai Parlament már 1998-ban határozatban hangsúlyozta, hogy az Európai Unióba belépni szándékozó államok közül nem támogatja azoknak az országoknak a csatlakozását, ahol nem tartják tiszteletben a homoszexuális emberek emberi jogait. E jogok elismerésének fő kritériuma az volt, hogy az érintett országokban töröljék el a homoszexuális és a heteroszexuális kapcsolatok megkülönböztető kezelését, különös tekintettel a beleegyezési korhatár eltérő meghatározására. Magyarországon ugyan már 1961-ben sor került a „természet elleni fajtalanság” általános dekriminalizációjára, de 1961 és 1978 között a 20 év alatti, 1978 és 2002 között pedig a 18 év alatti azonos nemű partnerrel elkövetett „természet elleni fajtalanság” gyakorlását kölcsönös beleegyezés mellett is börtönbüntetéssel sújthatták – míg az eltérő nemű partnerek szexuális kapcsolatára a 14 éves beleegyezési korhatár vonatkozott. Magyarország a beleegyezési korhatárokkal kapcsolatos európai követelménynek 2002-ben tett eleget, amikor az Alkotmánybíróság döntését követően eltörölték a Büntető Törvénykönyv 199. ill. 201. paragrafusában szereplő, az azonos neműek és a különböző neműek közötti szexuális kapcsolatok eltérő kezelésében megnyilvánuló megkülönböztetést.

Magyarországon 2001. áprilisban készült először olyan általános antidiszkriminációs törvényjavaslat, melyben – a 2000/78-as foglalkoztatási EU direktívával összhangban – a szexuális orientáció már

³ A melegek és leszbikusok helyzete az Európa Tanács tagállamaiban, 8755. számú dokumentum, az Emberi Jogi Bizottság 2000. június 6-i jelentése; előadó: Tabajdi Csaba, Magyarország, Szocialista frakció – <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc00/edoc8755.htm>

⁴ Lánér László: A melegkérdés megkerülhetetlen című, Tabajdi Csabával készített interjú alapján. Az interjú a Mások kulturális, politikai folyóirat 2004/8. számában jelent meg (14–16. o.).

védett kategóriaként szerepelt. A 2004. januártól hatályos, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. számú törvény pedig már 20 védendő diszkriminációs alapot tartalmazott, melyek közé a szexuális irányultság valamint – a törvény meghozatalakor még Európában is egyedülálló módon – a nemi identitás is bekerült.⁵ Bár Magyarországon az egyenlőbánásmód-törvény hatálybalépése óta tiltott a szexuális irányultság és a nemi identitás szerinti megkülönböztetés, továbbra is gyakran felmerül, hogy pontosan mi is értendő a szexuális irányultság vagy a nemi identitás szerinti diszkrimináció fogalmán: fontos kérdés például, hogy a védelem csak az LMBT-egyénekre vonatkozik-e vagy a partneri viszonyok kezelésére is. Az egyenlőbánásmód-törvény előírásainak megfelelően 2005-ben létrehozott Egyenlő Bánásmód Hatóság EBHTT/10.007/10/2007. számú jogalkotási javaslata a házasság intézményének megnyitásáról a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű emberek részére azt mutatja, hogy a diszkriminációs alapokat a partneri kapcsolatok szintjén is védendőnek tekintik.⁶

Miközben Európában a 21. század elejére az Európai Unió és az Európa Tanács intézményei által megerősített jogi normává vált az azonos nemű felnőttek kölcsönös beleegyezésen alapuló szexuális gyakorlatának dekriminalizációja, az LMBT emberek jogi emancipációjának területén még mindig vannak, elsősorban az LMBT emberek államilag elismert együttélésének és szülői jogainak rendezetlenségéből adódó problematikus kérdések.

⁵ A 20 védendő kategória a következő: nem; faji hovatartozás; bőrszín; nemzetiség; nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás; anyanyelv; fogyatékoság; egészségi állapot; vallási vagy világnézeti meggyőződés; politikai vagy más vélemény; családi állapot; anyaság (terhesség) vagy apaság; szexuális irányultság; nemi identitás; életkor; társadalmi származás; vagyoni helyzet; a foglalkoztatási jogviszony vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama; érdekképviselőhez való tartozás; egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző.

⁶ EBHTT/10.007/10/2007. számú jogalkotási javaslat szövege: „Az Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testülete a házasság intézményének megnyitását javasolja a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű emberek részére. Ennek megfelelően javasolja a Magyar Köztársaság Kormányának, hogy készítsen elő és terjesszen az Országgyűlés elé olyan törvénytervezetet, amely lehetővé teszi az azonos neműek számára a házasságkötést a különneműek részére járó minden jog megadása mellett.”

http://www.egyenlobanasmod.hu/index.php?g=hirek/TTaf_070927jj.htm
(2007-10-23)

A mai európai társadalmi gyakorlatokból egyre világosabbá válik, hogy a házasságnak az utódnemzést szolgáló heteroszexuális intézményként való meghatározása nem kizárólagos. Jelenleg három európai országban (Hollandiában 2001, Belgiumban 2003, Spanyolországban 2004 óta) lehetséges az azonos neműek házassága és egyre több helyen van lehetőség a házassághoz hasonló jogokat biztosító regisztrált partnerkapcsolatok létesítésére (a sort 1989-ben Dánia kezdte és legutóbb éppen a magyar országgyűlés szavazta meg 2007. decemberben, 2009-es hatállyal).⁷

Az LMBT emberek jogi emancipációjának másik problematikus területe a szülői jogokkal függ össze. A gyermekvállalás különösen heves viták keresztjében áll, mivel széles körben elterjedt az a feltevés, hogy a nem-heteroszexuális vagy a transzszexuális szülők gyermekei, illetve azok, akiket azonos nemű pár nevel föl, különösen érzékenyek az elsősorban a szülőt vagy szülőket sújtó társadalmi előítéletekre. Ha azonban a társadalmi előítéletekre hivatkozva korlátozni lehetne a szülői jogokat, akkor a felnőtt embereknek csak egy kis része bizonyulna alkalmas szülőnek (Stacey – Biblarz 2001:178). Jelenleg kevés empirikus adat áll rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy milyen előnyöket vagy hátrányokat jelenthet LMBT-szülők gyermekeiként felnőni, de társadalomtudományi kutatások eredményeivel nem igazolható a családi jogok és kötelességek politikai elosztásánál a szexuális irányultság – általában korlátozó jellegű – figyelembevétele (Stacey – Biblarz 2001:179).

A mai Magyarországon a társadalmi kisebbség politikai fogalmának az LMBT emberekre való kiterjesztésével bizonyos esélyegyenlőségi és antidiszkriminációs garanciák biztosíthatók. A kisebbség-fogalom használata tehát olyan gyakorlati politikai stratégiát tükröz, amelynek célja a jogegyenlőség elérése és a diszkrimináció elleni védelem megteremtése. Ennek különösen olyan társadalmi környezetben van jelentősége, amelyben egyértelmű egyenlőtlenségek fedezhetők fel, ahol az egyén nem konvencionális érzelmi és szexuális

⁷ Európán kívül az azonos nemű párok házassága Kanadában 2005 óta, Dél-Afrikában és az amerikai Massachusetts államban 2006 óta engedélyezett. A regisztrált partneri kapcsolat intézménye a következő európai országokban létezik: Dánia – 1989, Norvégia 1993, Svédország – 1994, Izland – 1996, Hollandia – 1998, Franciaország – 1999 (PACS), Belgium – 2000, Németország – 2001, Finnország – 2002, Svájc – 2004, Andorra, Szlovénia, Egyesült Királyság – 2005, Csehország 2006 (valamint az amerikai államok közül: Connecticut és Vermont).

irányultsága vagy nemi önkifejezése diszkriminatív következményekkel járhat, és ahol az LMBT emberek helyzetére csoportszinten is a társadalmi kirekesztettség jellemző.

I.2. Társadalmi kirekesztettség és diszkrimináció

A társadalmi kirekesztés az Európai Bizottság 2004-es meghatározásából kiindulva olyan folyamatként értelmezhető, mely során egyes emberek a társadalmi, gazdasági és kulturális életben való teljes körű részvétel lehetőségének korlátozottsága miatt szegénységük, a szakértelmük és az élethosszig tartó tanulás lehetőségének hiánya, vagy az általuk elszenvedett diszkrimináció következtében a társadalom peremére szorulnak.⁸ Európai társadalompolitikai szakértők korábban is hangsúlyozták, hogy a társadalmi kirekesztettség nem pusztán az elégtelen jövedelmi viszonyokat vagy a munka világában való korlátozott részvételi lehetőségeket jelenti, hanem olyan területeken is hat, mint a lakhatás, az oktatás, az egészségügy és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés – valamint nem csupán egyéneket érint, hanem társadalmi csoportokat is, különösen olyan városi és vidéki környezetben, ahol diszkriminációnak vagy szegregációnak vannak kitéve.⁹

Az Európai Bizottság meghatározása szerint közvetlen diszkriminációról akkor beszélhetünk, ha egy személlyel neme, faji vagy etnikai hovatartozása, vallási vagy hitbéli meggyőződése, fogyatéka, kora vagy szexuális orientációja miatt kedvezőtlenebbül bánnak, mint egy vele összehasonlítható helyzetben lévő másikkal. Közvetett diszkriminációnak pedig az minősül, ha egy semlegesnek tűnő – látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő – rendelkezés vagy gyakorlat mégis hátrányos helyzetet idéz elő egy személy számára neme, faji vagy etnikai hovatartozása, vallási vagy hitbéli meggyőződése, fogyatéka, kora vagy szexuális orientációja alapján.¹⁰

⁸ European Commission (2004) Joint Report on Social Inclusion, Brussels
http://www.europemsi.org/background_definitions.php

⁹ European Social Policy: Options for the Union Commission of the European Communities, DG Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Brussels, 1993. COM (93) 551.

¹⁰ Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities – http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/rights/gloss_en.htm - E meghatározások szerepelnek az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. magyar törvény 8. és 9. paragrafusában is.

Közvetlen diszkrimináció, mely gyakran a konkrét jogszabályokban tetten érhető jogi megkülönböztetés formáját ölti, ma az európai országokban egyre ritkábban tapasztalható. Mivel a jogszabályokba foglalt megkülönböztető gyakorlatok könnyen azonosíthatók, fellépni is könnyebb ellenük, mint a teljes jogú és teljes körű társadalmi részvételt – gyakran közvetetten és megfoghatatlanabb módon – akadályozó társadalmi kirekesztő mechanizmusok ellen.

Mindezek alapján kutatásunk során – melynek célja a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek magyarországi helyzetének és társadalmi kirekesztettségük mértékének felmérése volt, különös tekintettel a társadalmi előítéletek és a diszkriminációs gyakorlatok működésére és hatásaira – az LMBT emberek társadalmi kirekesztettségét elsősorban *állampolgári politikai és társadalmi jogaik megtagadásaként, illetve meg nem valósulásaként* (Room 1995) vizsgáltuk az egyéni tapasztalatok tükrében.

II. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

II.1. A kutatás módszerei

Az MTA Szociológiai Kutatóintézet által a Háttér Társaság a Melegekért LMBT-szervezettel és a Labrisz Leszbikus Egyesülettel együttműködésben a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megbízásából 2007. augusztus és október között végzett empirikus kutatás kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokat ötvözött. A kvantitatív kutatási fázisban önkitöltős kérdőíves (*survey*) vizsgálatot végeztünk Budapesten és vidéki helyszíneken. A kérdőíveket személyesen, kifejezetten LMBT embereknek szóló médiatermékek és internetes fórumok, valamint a regionális LMBT civil szervezetek és szórakozóhelyek segítségével juttattuk el az érintettekhez. A kutatást a tervezettnél jóval nagyobb elemszámú mintán sikerült elvégeznünk (N=1122). Ez arra utal, hogy sikerült az LMBT emberek számára is fontos kérdéseket feltennünk, ami vélhetően hozzájárult ahhoz, hogy a vártnál nagyobb aktivitással vettek részt a felmérésben. Az eredmények értékelésekor lényeges szempont, hogy a válaszadóknak csupán 15%-a tevékenykedik valamely LMBT civil szervezetben, ami azt jelzi, hogy az LMBT embereknek – a viszonylag könnyen mozgósítható aktivistáknál – szélesebb rétegeit tudtuk elérni.

A kutatási kérdőív kérdéseinek egy része kifejezetten az LGBT embereket érintő témakörökhöz kapcsolódott. Ide sorolhatók a válaszdadókát LGBT-mivoltuk miatt érő előítéllettel, megkülönböztetéssel, megszégyenítéssel, erőszakkal kapcsolatos tapasztalataira, továbbá az azonos nemű párok házasságának és az azonos nemű párok általi közös örökbefogadásnak, illetve a házassággal azonos – vagy nem azonos – jogokat biztosító regisztrált partneri kapcsolat lehetővé tételére vonatkozó kérdések. A kutatási kérdőív összeállítása során arra is törekedtünk, hogy olyan kérdések vizsgálatára is módunk legyen, melyeket más, a magyar népeiséget statisztikailag megfelelően reprezentáló mintákon is kérdeztek már. Ezért az Európai Társadalomtudományi Elemzések (ESS – *European Social Survey*) 2005-ös standard kérdései közül is szerepeltettünk néhányat,¹¹ így az általunk készített kérdőíven és az ESS vizsgálatban egyaránt szereplő kérdésekre adott válaszok alapján lehetőség nyílt egyes, nem speciálisan az LGBT embereket érintő témakörök (például különféle társadalmi intézményekbe vetett bizalom, hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoporttagság, politikai aktivitás, válásosság) vizsgálatára is. A 2005-ben a teljes magyar népeiséget reprezentáló mintán (N=1475) lekérdezett ESS felmérés eredményeinek felhasználása elvileg megteremtette a két minta összehasonlításának lehetőségét, ám a minták összetételének nagyfokú eltérése miatt¹² a tanulmányban a két minta eredményeinek együttes szerepeltetése főként illusztratív jellegű.¹³

Az adatgyűjtés személyesen, írásban, e-mailen és interneten keresztül történt (lásd az I. táblázatot). A személyes adatgyűjtést Budapesten (76) és hét vidéki nagyvárosban – Debrecenben (50), Győrben (24), Miskolcon (37), Nyíregyházán (27), Pécsen (24), Szegeden (30), Székesfehérváron (19) – végeztük. Kutatási felhívásun-

¹¹ *Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata 2005 – 2. sorozat*, EUTE – ESS 2005 kérdőív (TÁRKI – MTA PTI – MTA SZKI).

¹² Az LGBT-minta jellemzőiről lásd a II.2. számú alfejezetet. A két minta alapmegoszlásainak különbségeiről lásd a II. táblázatot.

¹³ A statisztikai összehasonlíthatóság megteremtése érdekében többféle filter-változó bevezetésére is kísérletet tettünk, de az LGBT mintának megfelelő kor, nem, iskolai végzettség, lakhely szerinti leválogatás (azaz a nagyvárosi, magasabb végzettségű, 25-40 éves férfiak és nők leválogatásának) eredményeként a magyar reprezentatív minta elemszáma annyira lecsökkent, hogy már nem tette lehetővé a statisztikailag megalapozott értelmezést. Ezért minden vizsgált változó esetében ANOVA variancia-analízis segítségével (Sig.=0,05) azt vizsgáltuk, hogy a létrehozott alminták között az általunk megadott szempontok szerint van-e szignifikáns összefüggés.

kat megjelentettük a *Mások* kulturális, politikai folyóiratban, valamint elektronikus formában a kérdőívvel együtt terjesztettük a Háttér Társaság a Melegekért, a Labrisz Leszbikus Egyesület, a Lambda-Budapest Meleg Baráti Társaság, a Szimpozion Baráti Társaság és más budapesti, illetve vidéki formálisan vagy informálisan működő LMBT-szervezetek levelezőlistáin és honlapjain, valamint a gay.hu és a pride.hu internetes portálokon. Az így terjesztett kérdőíveket a kutatási felhívásban szereplő e-mail címre és postafiók-címre lehetett visszaküldeni. Továbbá a pride.hu internetes portál segítségével létrehoztunk egy olyan internetes oldalt (www.pride.hu/kutatas2007/), ahol a kérdőívet online is ki lehetett tölteni. E csatornákon keresztül 2007. augusztus 15. és október 25. között összesen 1122 kitöltött kérdőívet sikerült összegyűjtenünk.

I. táblázat: Az összegyűjtött kérdőívek aránya az adatgyűjtés módja szerint

	Kérdőívek száma (%)
Személyesen	286 (25,5%)
Írásban, e-mailen	236 (21%)
Online	600 (53,5%)
Összesen	1122 (100%)

ANOVA variancia-analízis (Sig.=0,05) segítségével megállapíthatóvá vált, hogy az adatgyűjtés módja szerint képzett alminták között szignifikáns az eltérés a válaszadók neme, kora, iskolai végzettsége és lakhelye szerint. A személyes adatgyűjtés kategóriában volt a legalacsonyabb a válaszadók átlagos életkora (átlag: 27,7; medián 26), a budapestiek aránya és a legtöbb középiskolai végzettségű. Az írásos (e-mailes) adatgyűjtési kategóriát jellemezte a másik két almintához képest a legmagasabb felsőfokú végzettségű és férfi válaszadói arány (életkori átlag: 28,9; medián: 27); az online kategóriát pedig a legmagasabb női és budapesti válaszadói arány, valamint a legmagasabb átlagos életkor (29,3; medián 28).

Az adatgyűjtési módok megoszlása jól mutatja, hogy – bár a mintának több mint egynegyede személyesen felvett kérdőív – legtöbbször (53,5%) az online kitöltést választották. A kérdőív online hozzáférhetősége egyszerre jelentett előnyt és hátrányt. Az előnyök közé sorolható, hogy ez, a válaszadók számára teljes anonimitást biztosító kitöltési forma megkönnyíthette az LMBT-mivoltukat nyilvánosan kevésbé vállalóknak is a kutatásban való részvételt, valamint gyors és egyszerű válaszadási lehetőséget nyújtott az internetes közösségek-

ben aktívan résztvevő LMBT embereknek, akik számára – különösen egy elutasító társadalmi környezetben – gyakran a cibertér jelenti LMBT-létük fő színterét és identitásformáló közegét (Gruszczyńska 2007). Ugyanakkor a válaszadók és a kutatók közötti kapcsolat ily módon meghatározott egyoldalúsága korlátozta az adatok megbízhatóságát és a felméréssel kapcsolatban esetlegesen felmerülő kérdések tisztázásának lehetőségét.

Kutatásunk korlátainak néhány további eleme a kutatás megtervezése és megvalósítása közötti eltérésekből adódott: mivel Magyarországon ez volt az első, „közpolitikai megrendelésre” készült empirikus LMBT-diszkriminációs kutatás, korábbi átfogó adatgyűjtési tapasztalatok híján kutatási tervünkben csak személyes kérdőíves adatgyűjtésre (N=200) és mélyinterjúk felvételére vállalkoztunk. Eredeti elméleti koncepciónk szerint a kérdőíves felmérésben az LMBT embereket némileg homogenizáltan, elsősorban társadalmilag megkülönböztetett kisebbségi csoportok tagjaiként vizsgáltuk volna, akik között az egyenlő bánásmód megteremtésének közös politikai érdeke hoz létre egyfajta „koalíciót”, míg a mélyinterjúk kutatási fázisban közelítettünk volna rá a személyes identitások és tapasztalatok sokféleségével kapcsolatos jellemzőkre. Ezért a kérdőívben nem kérdeztünk rá a válaszadók szexuális orientációjára és nemi identitására, mely döntésünkben a következő megfontolások is szerepet játszottak: a téma nemzetközi kutatói közül többen kiemelték, hogy kérdőíves felmérések esetén problematikus lehet a szexuális orientációra és a nemi identitásra vonatkozó – az identitások és a cselekvések esetenként bonyolult összefüggéseit – leegyszerűsítő kategóriákkal való azonosulás és azonosítás (Reynolds 2001). Korábbi kutatásokban azt hangsúlyozták például, hogy a szexuális gyakorlatokon kívül a szexuális orientáció több más fontos alkotóelemét is figyelembe kellene venni: többek között az érzelmi kötődéseket, a szexuális fantáziákat és vonzalmakat, a partnerpreferenciákat, a nemi identitás aspektusait, illetve a társadalmi és életmód-preferenciákat; s mindezeket különféle (múlt és jelen időbeli, ideális) dimenziókban kellene vizsgálni (Klein et al. 1985). Mások viszont éppen arra hívták fel a figyelmet, hogy a válaszmegtagadás arányát növelheti, ha „előre gyártott” identitáskategóriák közötti választás elé állítják a kérdezetteket – feltételezve, hogy nagyobb az esélye bizonyos szexuális gyakorlatok „bevallásának”, mint társadalmilag stigmatizált identitáskategóriák felvállalásának (Wellings et al. 1994).

Az eredetileg tervezettnél jóval nagyobb elemszámú kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján azonban úgy látjuk, hasznosnak bizonyult volna a szexuális orientáció és nemi identitás kategóriáira való – akár leegyszerűsítő – rákérdezés.¹⁴ Ezáltal ugyanis már a kérdőíves vizsgálat eredményei alapján is realisabb képet alkothattunk volna a politikailag talán homogenizálható, ám valójában nagyon is heterogén LMBT-lét egyéni jellegzetességeiről, különös tekintettel az LMBT-csoportokon belül is kisebbségben lévő biszexuális, transznemű és transzszexuális emberek tapasztalataira.

Elvileg hasznos lett volna az LMBT-identitások felvállalásának nyíltságára – a *coming-out* vagy „előbújás” fokozataira – vonatkozó kérdés szerepeltetése is, mely alapján a válaszadók társadalmi láthatóságának mértékére lehetett volna következtetni. Egy ilyen változó bevezetése ellen szólt azonban, hogy az „előbújás” fázisai sokfélék és egyéni mintát követnek az egyes emberek életében. Bár a diszkriminációs történetek és az interjúk tükrében jól látszott, hogy a válaszadók közül többen azért nem tapasztaltak személyesen őket érintő megkülönböztető gyakorlatot, mert – leggyakrabban éppen a diszkriminációtól való félelem miatt – rejtőzködő életmódot élnek.

Kutatásunk jelentős korlátozó tényezője, hogy egy *klasszikus közösségi minta* felhasználásával készült, mely – annak ellenére, hogy az 1122-es elemszám közelíti az országos reprezentatív minták 1400-1500-as elemszámát – nem rendelkezik egy statisztikailag reprezentatív minta érvényesítő erejével. Ez azzal magyarázható, hogy az LMBT-státusz – hasonlóan más „képlékeny” kategóriákhoz, mint például a vallási meggyőződés vagy az etnikai hovatartozás bizonyos változatai – hivatalosan nem regisztrált és nem is regisztrálható személyes jellemző, ezért az LMBT emberek lakosságon belüli arányszáma mérhetetlen, így az LMBT embereket statisztikailag megfelelő módon reprezentáló minta létrehozása nagyon problematikus, ha nem lehetetlen, feladat. A klasszikus közösségi minták jellegéből adódóan az is feltételezhető, hogy az LMBT közösségi színtereken –

¹⁴ A 2006-ban végzett és 2007. januárban publikált *Diszkrimináció az Európai Unióban* című („Special EUROBAROMETER 263”) felmérés eredményeiből is az derült ki, hogy a vizsgált európai országokban különösen a fiatalabb korú és magasabb iskolai végzettségű válaszadók a diszkrimináció elleni küzdelem jegyében készülő empirikus vizsgálatok keretében – anonimitásuk garantálása mellett – hajlandók lennének „szenzitív adataik”, így például szexuális orientációjuk, felfedésére (Lásd: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_263_en.pdf).

melyek jelenthettek egyaránt valós és virtuális tereket: például szórakozóhelyeket és levelezőlistákat vagy beszélgető esteket és internetes fórumokat – kevésbé jelenlévő, illetve LMBT-mivoltukat fokozottabb mértékben leplező embereket kisebb eséllyel sikerült elérnünk.

A kutatást korlátozó tényezők közé sorolhatók még az adatgyűjtés és –feldolgozás időbeli és tematikai korlátai, valamint a korábbi hazai átfogó empirikus kutatások teljes hiánya. Tematikai korlátként értelmeztük, hogy az igen sokrétű – így feltételezhetően egyénileg és társadalmilag egyaránt pozitív elemeket is magában foglaló – LMBT-élettapasztalatok szinte kizárólag a társadalmi megkülönböztetéssel és kirekesztéssel összefüggő témakörök „negatív kontextusában” tűnnek társadalompolitikailag figyelemreméltónak.

Mindezen korlátozó tényezők figyelembevételét ajánljuk az LMBT emberekkel foglalkozó jövőbeni – reményeink szerint szaporodó – empirikus vizsgálódások készítőinek.

II. 2. Az LMBT minta fő jellemzői

A kérdőíves vizsgálatunk válaszadói által alkotott sokaság (az LMBT minta) nemi hovatartozás, életkori csoportok, iskolai végzettség és lakhely szerinti alapmegoszlásait a II. táblázatban foglaltunk össze, ahol az összehasonlíthatóság kedvéért feltüntettük a 2005-ös magyar reprezentatív ESS minta (ESS-HU) alapmegoszlásait is. A táblázatból kitűnik, hogy az LMBT mintában az ESS mintához képest sokkal több a férfi, a fiatalabb korosztályhoz tartozó, a magasabb iskolai végzettségű és a nagyvárosi (ezen belül is a budapesti) válaszadó.

Anők alulreprezentáltsága az LMBT mintában összefüggésbe hozható azzal, hogy a nők általában kevésbé vesznek részt a nyilvános beszédekben, kevesebb történetet mesélnek, míg a férfiak társadalmi státuszuk megőrzésének érdekében hajlamosabbak ezekre a megnyilvánulásokra (Tannen 2001). Míg az LMBT-tematikájú kutatások általában a férfiminták fölültreprezentáltságával jellemezhetők, esetünkben a férfi válaszadók túlsúlya nem valamilyen „heteropatriarchális” kutatási megközelítés (Kitzinger – Perkins 1993) következménye, hanem sokkal inkább a nőkre általánosan jellemző kisebb mértékű társadalmi láthatóságé, ami vélhetően a magyar leszbikus és meleg közösségi infrastruktúrák különbségeiben is megmutatkozik.

II. táblázat: Alapmegoszlások (%)

	LMBT minta (N=1122)	ESS-HU minta (N=1475)
Nem		
Férfi	73,19	46,8
Nő	26,09	53,2
Egyéb ¹	0,71	–
Összesen	100	100
Életkor	Átlag: 28,8²	Átlag: 45,3³
20 évesnél fiatalabb	11,3	6,7
20–29	49,4	17
30–39	27,7	18,5
40–49	8	14,9
50 évesnél idősebb	3,6	42,8
Összesen	100	100
Végzettség		
Befejezetlen általános iskola	0,54	6,9
Általános iskola	5,89	57,1
Középiskola	50,63	26,2
Felsőfokú iskola	42,95	9,9
Összesen	100	100
Lakhely		
Nagyváros (ezen belül: Budapest)	66,70 (47,67)	33 (18,4)
Város	18,98	29,5
Község, falu, más kistelepülés	8,86	34,2
Egyéb: nagyváros elővárosa (külföld) ⁴	3,31 (2,15)	3,3 –
Összesen	100	100

Nemzetközi kutatási tapasztalatok (McManus 2003; Castells 1997; D’Emilio 1993; Quam-Whitford 1992) alapján elmondható, hogy az idősebb, alacsonyabb végzettségű, vidéki meleg és leszbikus népesség elérhetősége a kutatók számára ismert problémát jelent, ami összefügg-

¹ A nemi hovatartozásnál szereplő *egyéb* kategória bevezetését a transznemű és transzszexuális válaszadók miatt tartottuk szükségesnek: itt a nagyon alacsony válaszarány egyrészt arra utalhat, hogy válaszadóink közül nagyon kevesen azonosítják így magukat. Másrészt figyelembe kell venni, hogy többek számára a transzszexualitás inkább egy életszakasz átmeneti jellemzője, mint tartós identitásképző tényező (Takács 2004). Az egyéb kategória kis elemszáma miatt a nemi hovatartozás szerinti vizsgálatokban csak a női és a férfi kategóriákkal dolgoztunk.

² Medián: 27; Tartomány: 14–80.

³ Medián: 45; Tartomány: 15–91.

⁴ Az egyaránt külföldi születési helyet és külföldi lakhelyet megjelölő válaszadóktól érkezett kérdőíveket nem dolgoztuk fel, mivel kutatásunk célja az LMBT emberek magyarországi helyzetének vizsgálata volt.

gésbe hozható az LMBT emberek számára is fejlettebb infrastruktúrát nyújtó, kevesebb közvetlen magatartásbeli kontrollt jelentő, toleránsabb nagyvárosi környezet előnyeivel éppúgy, mint a jelenleginél is kevésbé elfogadó társadalmi klímában szocializált idősebb LMBT emberek rejtőzködő(bb) életmódjával, valamint az iskolai végzettség emelkedésével jellemzően együtt járó tudatosságnövekedéssel.

Válaszadóink gazdasági aktivitását a III. táblázatban foglaltuk össze, melyből kitűnik, hogy a magyar reprezentatív (ESS-HU) mintához képest az LMBT mintában több az aktív dolgozó (72%) és a diák (21,7%), míg jóval kevesebb a nyugdíjas (1,3%).

III. táblázat: **Gazdasági aktivitás (%)**

	LMBT	ESS-HU
Dolgozik	72	54
Diák	21,7	12,4
Munkanélküli	5	6,4
Nyugdíjas	1,3	27,3
Összesen	100	100

Az aktív dolgozók 81,3%-a alkalmazott, 14,2%-a önálló, 4,5%-a pedig csak alkalmi munkát végez. (A foglalkozástípus szerinti megoszlást lásd a IV. táblázatban.)

IV. táblázat: **Foglalkozástípusok**

Foglalkozás	%
Csak alkalmi munkát végez	4,5
Önálló	
Gazdálkodó	0,4
Magasan képzett értelmiségi	7,7
Bolttulajdonos, kisiparos, egyéb önfoglalkoztató	2,3
Cégtulajdonos (partner is)	3,9
Alkalmazott	
Magasan képzett értelmiségialkalmazott (pl. jogász, orvos, tanár)	20,9
Felsővezető	1,9
Középvezető	11,4
Irodai munkát végző alkalmazott	17,7
Utazó munkát végzőalkalmazott (pl. kereskedő, sofőr)	1,9
Szolgáltatás, közszolgáltatás (pl. kórház, étterem, rendőrség)	13,6
Csoportvezető, művezető	3,5
Szakt munkás	4,9
Betanított munkás	5
Segéd munkás, házi személyzet	0,4
Összesen	100

Válaszadóink több, mint negyede (27,6%) volt már regisztrált munkanélküli minimum három hónapon át, közel 30%-a volt munkanélküli az elmúlt 5 évben és több, mint 12%-a végzett valamilyen fizetett munkát külföldön legalább hat hónapig (lásd az V. táblázatot).¹⁵ Figyelmet érdemel, hogy a magasabban képzett és fiatalabb LMBT-sokaság regisztrált munkanélküliségi aránya szinte teljesen megegyezett a reprezentatív ESS-HU minta eredményével, azaz itt nem tükröződtek az alapmegoszlások különbségei, melyek a másik két változó eredményeinek különbségeihez vélhetően hozzájárultak. Ezt támasztja alá, hogy az ESS-HU mintán végzett ANOVA variancia-analízis (Sig.=0,005) a válaszadók több, mint 3 hónapos regisztrált munkanélküliségi tapasztalata valamint neme, kora, iskolai végzettsége és lakhelye között szignifikáns összefüggést jelzett, míg az elmúlt 5 évben tapasztalt munkanélküliség és a külföldi munkatapasztalat jellemzően az életkor függvényében változott. Az LMBT mintában azonban – mindhárom vizsgált változónál – csak az életkor hatása mutatkozott meghatározónak.

V. táblázat: Munkanélküliség – külföldi munka (%)

	LMBT	ESS-HU
Regisztrált munkanélküli (min. 3 hónapig)	27,6	27,8
Munkanélküli (elmúlt 5 évben)	29,5	52,8
Külföldi munka (elmúlt 10 évben min. 6 hónapig)	12,5	2,6

A munkahelyi jellemzők és a munkával kapcsolatos tapasztalatok két mintabeli összehasonlítása azt mutatta, hogy az LMBT-válaszadók kevésbé érezték úgy, hogy *munkájukat szigorúan ellenőrzik*, viszont gyakrabban tapasztalták, hogy *nincs idejük mindent elvégezni a munkahelyükön és előléptetésükre is nagyobb esélyt láttak* (lásd a VI. táblázatot).¹⁶

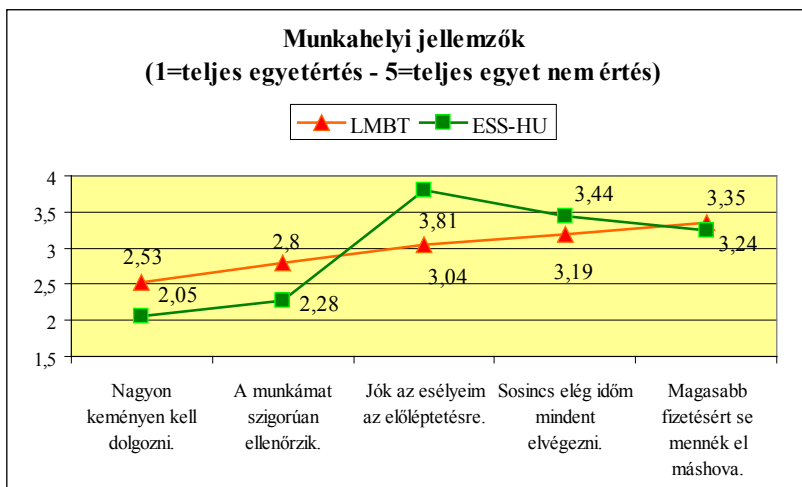
A kor, nemi hovatartozás és iskolai végzettség szerinti variancia-analízis¹⁷ eredményei mindkét mintában szignifikáns szóródást mutattak az *előléptetési esélyek* megítélése szempontjából: a fiatalabbak,

¹⁵ A diákok válaszait e három változó esetén nem vizsgáltuk.

¹⁶ E három változó esetén a mediánértékek is különböztek (szigorú ellenőrzés – LMBT: 3, ESS-HU: 2; nincs idő végezni – LMBT: 3 ESS-HU: 4; előléptetés – LMBT: 3, ESS-HU: 4), míg a másik kettő esetén megegyeztek (keményen kell dolgozni – 2; magasabb fizetésért se menne máshova dolgozni – 3).

¹⁷ A szóródás vizsgálatát a kutatás során ANOVA variancia-analízissel végeztük (Sig.=0,05).

VI. táblázat: Munkahelyi jellemzők

a férfiak és a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb esélyt éreztek előléptetésükre (így e csoportok fölülreprezentáltsága az LMBT mintában legalábbis részben magyarázhatja a két minta eredményei közötti különbségeket). A „*sosincs időm mindent elvégezni a munkahelyemen*” vélemény mindkét mintában szignifikánsan jobban jellemezte a magasabb iskolai végzettségűeket és a (40 évesnél) idősebb LMBT-válaszadókat. Az ESS-HU mintában a „*ha magasabb fizetést kínálnának, én akkor se mennék el máshova dolgozni*” véleményt nagyobb mértékben osztották az idősebbek, az LMBT mintában pedig a (meleg) férfiak. Az LMBT mintán belül a (40 évesnél) idősebbek és a vidékiek nagyobb mértékben értettek egyet azzal a kijelentéssel, hogy „*a munkahelyemen nagyon keményen kell dolgozni*”. A vidéki LMBT-válaszadókat pedig inkább jellemezte, hogy *munkájukat szigorúan ellenőrzik*, mint a budapestieket.

A háztartások jelenlegi jövedelmi helyzetének szubjektív értékelése szerint (lásd a VII. táblázatot) válaszadóink több, mint fele olyan háztartásban él, ahol kijönnek a rendelkezésre álló jövedelemből (51,7%), több, mint negyedük kényelmesen megél (27,6%), ötödük pedig nehezen vagy nagyon nehezen él meg (20,7%). A reprezentatív magyar mintában a kényelmesen megélők aránya az LMBT minta ötöde, a nehezebben élők pedig több, mint kétszerese. Mindkét mintában kor, nemi hovatartozás, iskolai végzettség és lakhely sze-

rint szignifikáns a szóródás: a fiatalabb korosztályokba tartozók, a férfiak, a magasabb végzettségűek és a budapestiek jellemzően jobb jövedelmi helyzetről számoltak be. Ebből egyrészt arra következtethetünk, hogy a minták közötti eltérő eredményeket részben az alapmegoszlások eltérései magyarázzák, másrészt arra, hogy a vizsgált szempont alapján a LMBT minta sem homogén (bár homogénebb, mint a reprezentatív).

VII. táblázat: A háztartás jövedelmi helyzete

Jelenlegi jövedelmi helyzet	LMBT	ESS-HU
Átlagérték (medián)	1,97 (2)	2,54 (2)
Eloszlás (%)		
1. Kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelemből	27,6	5
2. Kijövünk...	51,7	48,7
3. Nehezen...	16,6	34
4. Nagyon nehezen...	4,1	12,3

Az LMBT-háztartások összetételét vizsgálva négy kategóriát képeztünk, melyek nemi hovatartozás, életkori csoportok, iskolai végzettség és lakhely szerinti megoszlását a VIII. táblázatban foglaltuk össze. Az eredmények azt mutatták, hogy válaszadóink negyede azonos nemű élettárrsal él, akiknek 5%-a (5 férfi és 8 nő) partnerével együtt gyermeket is nevel. Az azonos nemű élettárrsal élők leginkább a 30-39 éves korosztályban (39,4%), a felsőfokú végzettségűek és a budapestiek körében fölülreprezentáltak. Ugyanakkor a 40 évesnél idősebbek, a nagyvárosiak (különösen a budapestiek) és a felsőfokú végzettségűek között a leggyakoribb az egyedül élés. (Az LMBT-háztartások típusa és a budapesti lakhely között az ANOVA-teszt is nagyon erős – Sig.: 0,00 – összefüggést mutatott: a budapesti lakhely leginkább az egyedül élőket és az azonos nemű élettárrsal élőket jellemezte.) Házasságban gyakrabban élnek a 40 évesnél idősebbek és a vidékiek, míg szülővel a (még jellemzően iskolába járó) legfiatalab-
bak és a kisebb településeken lakók.

Az általunk vizsgált LMBT-háztartásokban élők hétköznap 1.4 órát, hétvégén 2.1 órát töltöttek házimunkával. Nem a háztartásukban élő családtagjaiknak és rokonaiknak átlagosan havonta többször, barátaiknak ennél valamivel ritkábban nyújtottak ingyenes segítséget (gyerekefelügyelettel, más személyi gondozásával, házimunkával, ház körüli javítások elvégzésével).¹⁸ Az ESS-HU mintában, ahol az

¹⁸ A barátoknak nyújtott ingyenes segítségre vonatkozó kérdés csak az LMBT-kérdőívben szerepelt.

ingyenes segítségnyújtás gyakorisága elmaradt az LMBT minta átlagától,¹⁹ e változót a válaszadók kora, iskolai végzettsége és lakhelye tekintetében szignifikáns mértékű szóródás jellemezte: a magasabb iskolai végzettségűek, az idősebbek és a vidékiek gyakrabban segítettek családtagjaiknak (vagyis a minták alpmegoszlásai közötti különbségekkel csak részben magyarázható az eredmények eltérése).

VIII. táblázat: Az LMBT-háztartások összetétele

Kivel él egy háztartásban? (%)	Egyedül	Azonos nemű élettárral	Házastárral	Szülővel
Teljes LMBT minta	23,5	24,9	3,7	41,2
Nem				
Nő	22,1	30,1	6	41,8
Férfi	28,3	27,5	2,9	41,3
Kor				
25 év alatti	11,2	16,1	0,8	71,9
25–40	35,6	37,4	4,7	22,3
40 év feletti	43,4	31,3	11,1	14,1
Lakhely I.				
Nagyváros	32,5	33,7	3,3	30,5
Város	16,6	19,2	5,7	58,5
Kistélepülés	11,2	10,1	4,5	74,2
Lakhely II.				
Budapest	36,1	35,9	2,8	25,2
Vidék	18,6	21,9	4,6	54,9
Végzettség				
Alapfokú	8,5	10,2	–	81,4
Középfokú	19,3	23,3	3	54,4
Felsőfokú	38,2	36,8	5	20

A házimunka-végzés (IX. táblázatban összefoglalt) jellemzőit vizsgálva mindkét mintában hasonló eredményeket találtunk, bár az LMBT-válaszadóknak némileg gyakoribb tapasztalata, hogy maguk dönthetnek az általuk nem túl időigényesnek érzékelt házimunka beosztásáról, aminek elvégzése azonban nagyobb erőfeszítést jelent a számukra. Az ESS-HU mintán végzett variancia-analízis szerint a nemi hovatartozás és a korcsoportok tekintetében mind a négy változó értékei jelentősen szóródtak (míg lakhely szerint – az LMBT mintához hasonlóan – csak a házimunka külön erőfeszítésként való érzékelése emelhető ki, ami inkább a budapestieket jellemezte).

¹⁹ ESS-HU átlag: 2,48; medián: 2 – LMBT átlag: 3,58; medián: 3.

Mindkét mintában a nők számára jellemzően megterhelőbbnek tűnt a házimunka végzése, mint a férfiaknak, akik azonban az ESS-HU mintában – európai összehasonlításban is egyedülálló módon – szignifikánsan egyhangúbbnak tartották ezt a tevékenységet, mint a nők (míg az LMBT mintában ugyanez inkább a leszbikus nőket – a meleg férfiakat pedig kevésbé – jellemezte).

IX. táblázat: A házimunka-végzés jellemzői²⁰

Házimunka	LMBT átlag (medián)	ESS-HU átlag (medián)
Magam választhatom meg, mikor és hogyan végzem.	1,9 (1)	1,8 (2)
Egyhangú.	2,8 (3)	2,9 (3)
Külön erőfeszítést jelent.	3,3 (3)	3,4 (4)
Annyi a teendő, hogy gyakran nincs időm mindennel végezni.	3,3 (4)	3,2 (3)

Az LMBT válaszadók általános egészségi állapotukat jónak (átlag: 2,2; medián: 2), az ESS-HU minta válaszadói pedig kielégítőnek (átlag: 2,64; medián: 3) ítélték.²¹ Mindkét minta értékeit szignifikánsan szórta a nemi hovatartozás és az életkor: a fiatalabbak és a férfiak jellemzően jobbnak értékelték egészségi állapotukat (az ESS-HU minta értékeit a lakhely is a budapestiek javára). Mindkét mintában közel azonos mértékben volt lehetősége a válaszadóknak megbeszélni valakivel személyes, legbensőbb magánügyeiket (91%–92%). A variancia-analízis eredményei alapján a reprezentatív minta fiatalabb korosztályai jobb helyzetről számolhattak be, mint az idősebbek, az LMBT mintában pedig a budapestiek tűntek ebből a szempontból kevésbé elszigeteltnek. A két mintában mért boldogságérzet (átlag: 6,2–6,3; mindkét medián: 7) szinte megegyezett, az LMBT mintában mért elégedettségérzet (átlag: 5,9; medián: 6) pedig kissé meghaladta az ESS minta értékeit (átlag: 5,5; medián: 5).²² Mindkét változó értékeit szignifikánsan szórta a reprezentatív mintában az iskolai végzettség és az életkor (azaz: a fiatalabbak és a képzetebbek boldogabbnak és elégedettebbnek érezték magukat), az LMBT válaszadók esetében az alacsonyabb életkor mellett a budapesti lakhely fokozhatta az elé-

²⁰ 5 fokú egyetértési skála: 1=teljes egyetérték; 3=ingadozom; 5=egyáltalán nem értek egyet.

²¹ Az 5 fokú skála értékei: 1=nagyon jó, 2=jó, 3=kielégítő, 4=rossz, 5=nagyon rossz.

²² 10 fokú skála értékei: 0=teljesen elégedetlen/nagyon boldogtalan; 10=teljesen elégedett/nagyon boldog.

gedettség- és a boldogságérzetet. Így e változók esetében feltehető, hogy a két minta értékeinek alakulását nagymértékben befolyásolta a minták eltérő összetétele: vagyis a válaszok milyenségét sokkal inkább befolyásolta a válaszadók fiatalsága és iskolázottsága, mint LMBT-mivolta.

Az emberek megbízhatóságáról, tisztességességéről és segítőkészségéről alkotott véleményekre vonatkozó kérdésekből kiderült, hogy az LMBT válaszadók átlagosan némileg nagyobb bizalommal fordultak embertársaik felé, mint az ESS-HU válaszadói (lásd a X. táblázatot).²³

X. táblázat: **Bizalom az emberekben**

	LMBT	ESS-HU
A legtöbb ember megbízható.	4,56 (5)	3,95 (4)
A legtöbb ember igyekezne tisztességes lenni.	4,69 (5)	4,49 (5)
Az emberek általában segítőkészek.	4,24 (4)	4 (4)

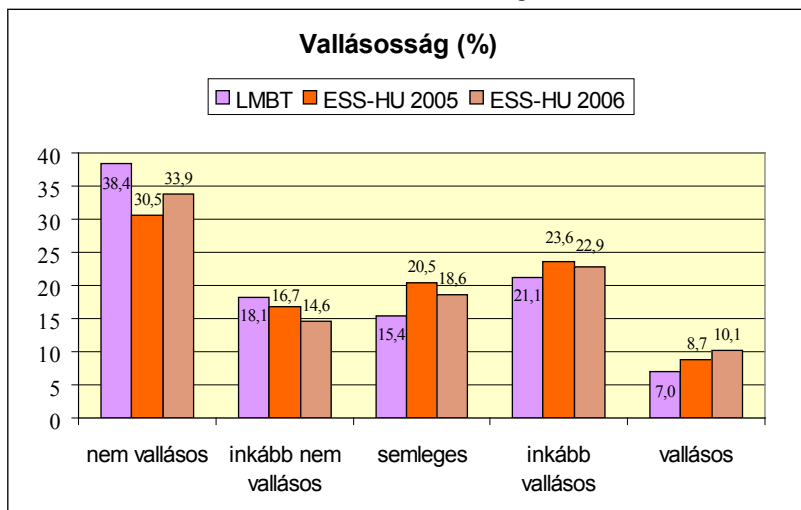
A reprezentatív mintán végzett variancia-analízis eredményei azt mutatták, hogy a magasabb iskolai végzettség mindhárom változó esetén szignifikánsan hozzájárult a pozitív vélemények kialakításához (éppúgy, mint az LMBT mintában), lakhely szerint a budapestiek nagyobb arányban vélték az embereket megbízhatónak és segítőkésznek, míg életkor szerint az idősebbek kevésbé gondolták az embereket segítőkésznek, mint a fiatalabbak. Az LMBT minta értékei az iskolai végzettség mellett az életkor szerint is szóródtak az emberek megbízhatóságára és tisztességességére vonatkozó kérdéseknél, ahol mindkét esetben a 25 évesnél fiatalabbakat jellemezte a legkevesebb, a 25 és 40 év közötti korosztályt pedig a legtöbb bizalom. Itt említhető, hogy mindkét mintában közel azonos fokú átlagos egyetértéssel övezték azt a kijelentést, hogy *az embereknek legalább szabadidejük egy részében segíteniük kellene egymásnak* (átlagok: 2,1–2,2; mindkét medián: 2). E vélemény tekintetében a reprezentatív minta teljesen homogénnek mutatkozott, míg az LMBT mintában az iskolai végzettség növekedésével nőtt az egyetértés mértéke.

A magyar reprezentatív mintához képest (62%) az LMBT mintában feleannyian (31%) tekintették magukat valamilyen valláshoz vagy felekezethez tartozónak, míg az LMBT válaszadók több, mint

²³ A 10 fokú skálák negatív oldalán a következő kijelentések szerepeltek: Nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokkal. A legtöbb ember megpróbálna kihasználni. Az emberek inkább csak magukkal törődnek.

negyede (26%) tekintette magát a múltban valamilyen valláshoz vagy felekezethez tartozónak (ugyanaz az arány az ESS-HU mintában 22% volt). Az – egyházhoz vagy felekezethez való tartozástól független – vallásosság mértékére vonatkozó kérdés eredményeit a XI. táblázatban foglaltuk össze (ez esetben a 2005-ös mellett 2006-os magyar reprezentatív mintából származó értékekkel is kiegészítve).²⁴ A reprezentatív mintában a vallásosság mértékét szignifikánsan meghatározta a válaszadók neme, kora és lakhelye: a nők, az idősebbek és a vidékiek vallásosabbnak mutatkoztak mind a konkrét valláshoz vagy felekezethez köthető, mind az ezektől függetlenül értelmezett vallásosság tekintetében, míg az LMBT minta e szempontokat vizsgálva homogénnek mutatkozott.

XI. táblázat: Vallásosság

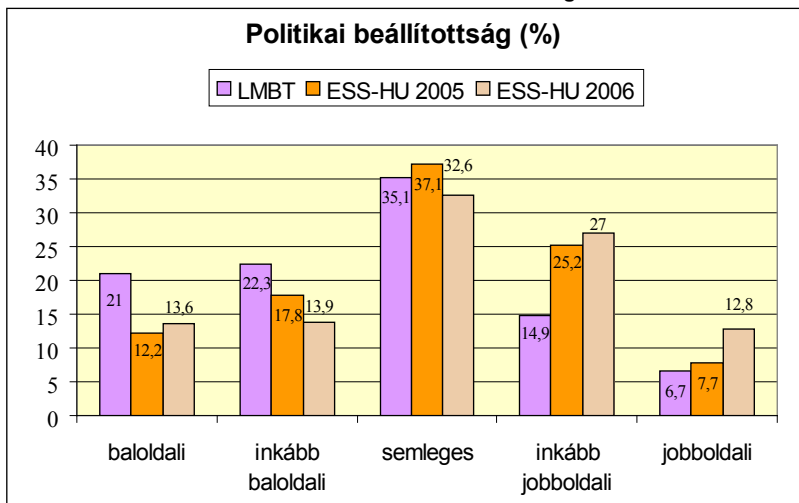

A politikai beállítottság, a politikai aktivitás és a társadalmi intézményekbe vetett bizalom vizsgálata során kiderült, hogy az LMBT minta (átlag: 4,5; medián: 5) és az ESS-HU minta (átlag: 5,1; medián: 5) politikai beállítottságot mérő értékei közötti eltérésekkel mindkét mintában szignifikáns összefüggést mutatott a válaszadók

²⁴ A 10 fokú skála értékei alapján (ahol 0=egyáltalán nem vallásos, 10=nagyon vallásos) a 0-2 értékekből képeztük a *nem vallásos*, a 3-4-ből az *inkább nem vallásos*, az 5-ből a *semleges*, a 6-7-ből az *inkább vallásos* és a 8-10-ből a *vallásos* kategóriákat mindhárom mintában.

kora és iskolai végzettsége: a (40 évesnél) idősebbek és a (középfokú-nál) magasabb iskolai végzettségűek nagyobb mértékben vallották magukat baloldalinak, mint a fiatalabbak és az alacsonyabb végzettségűek. (Lásd a XII. táblázatot, ahol ez esetben is szerepeltettük a 2005-ös mellett a 2006-os ESS magyar reprezentatív mintából származó értékeket.)²⁵

XII. táblázat: Politikai beállítottság

A válaszadók elmúlt 12 havi politikai tevékenységeinek vizsgálata (lásd a XIII. táblázatot) az LMBT-válaszadók fokozottabb aktivitását mutatta, ami csak kisebb részben magyarázható a minták eltérő összetételével, mert a reprezentatív mintában a magasabb iskolai végzettség csak a petíció aláírását és a tüntetésen való részvétel határozta meg szignifikánsan, a nemi hovatartozás, az életkor és a lakhely pedig csupán a politikussal, illetve kormányzati vagy önkormányzati képviselővel való kapcsolatba lépés esélyét fokozta (a férfiak, a 25 év alattiak és a budapestiek esetében). Az LMBT mintán végzett variancia-analízis ennél nagyobb belső szóródást mutatott: a politikussal való kapcsolatba lépést, a párttevékenységet, a politikai szervezet munkájában való részvételt, a petíció aláírását és egyes árucikkek bojkottját egyaránt fokozottan meghatározta a (25

²⁵ A 10 fokú skála értékei alapján (ahol 0=baloldali, 10=jobboldali) a 0-2 értékekből képeztük a *baloldali*, a 3-4-ből az *inkább baloldali*, az 5-ből a *semleges*, a 6-7-ből az *inkább jobboldali* és a 8-10-ből a *jobboldali* kategóriákat mindhárom mintában.

év alatti) életkor és a (felsőfokú) iskolai végzettség. A tüntetésen való részvételt pedig a (magasabb) végzettség mellett a nemi hovatartozás befolyásolta: a (leszbikus) nők nagyobb arányban számoltak be tüntetésen való részvételükről, mint a (meleg) férfiak.

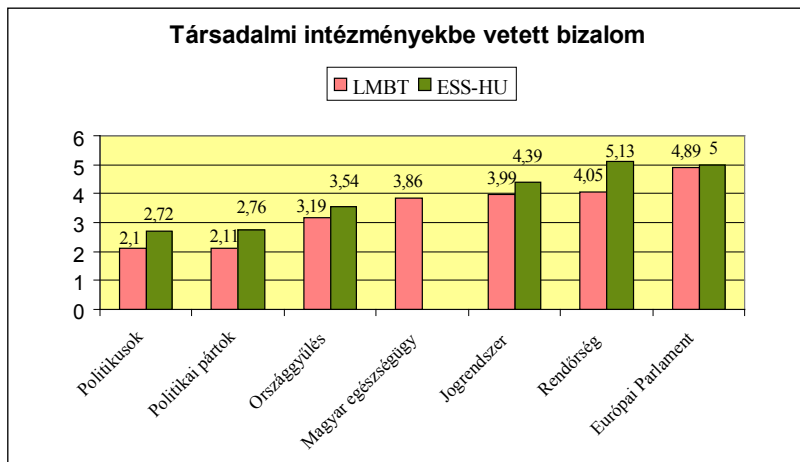
Hasonló módon a társadalmi intézményekbe vetett bizalom értékei közötti különbségek (lásd a XIV. táblázatot) sem magyarázhatók egyértelműen a minták közötti különbségekkel, mivel a reprezentatív mintát csak a nemi hovatartozás szórta a politikusokba vetett bizalom tekintetében (azaz: a nők nagyobb mértékben bíztak a politikusokban, mint a férfiak), az életkori kategóriák pedig csupán az országgyűlésbe, a jogrendszerbe és a pártokba vetett bizalom mértékével mutattak (a 25 évesnél fiatalabbak esetében pozitív) összefüggést. Az LMBT mintán végzett variancia-analízis a magasabb végzettség valamint a (budapesti) lakhely és a társadalmi intézményekbe (országgyűlés, jogrendszer, rendőrség, Európai Parlament) vetett nagyobb mértékű bizalom szignifikáns kapcsolatát mutatta, míg a nemi hovatartozás szerint szembetűnő volt, hogy a (leszbikus) nők a (meleg) férfiakhoz képest kevésbé bíznak a magyar jogrendszerben, a rendőrségben és az Európai Parlamentben.

XIII. táblázat: Politikai aktivitás

Politikai aktivitás (%)	LMBT	ESS-HU
Tevékenykedés egy politikai pártban	5	0,8
Részvétel politikai szervezet/mozgalom munkájában	9,5	1,4
Kampányjelvények/jelképek viselése, kihelyezése	11,4	0,9
Kapcsolatba lépés politikussal, kormányzati vagy önkormányzati képviselővel	18,5	8,9
Részvétel törvényes, nyilvános tüntetésen, demonstráción	23,5	1,3
Tiltakozólevél, petíció aláírása	35,1	4,7
Árucikk bojkottja	35,5	4,1

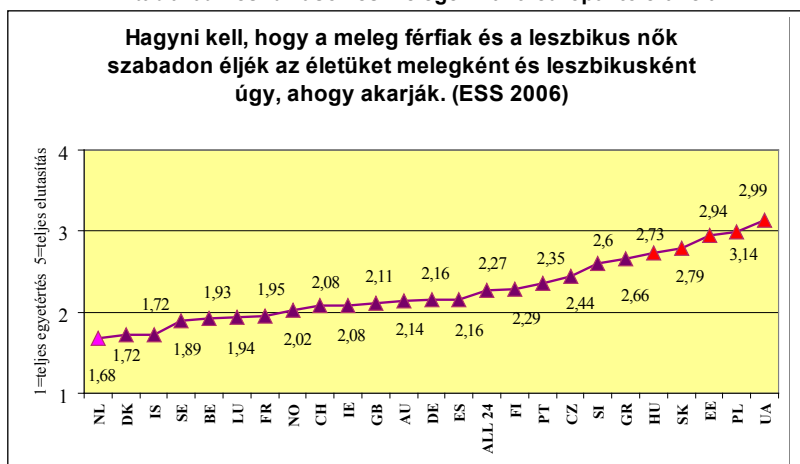
Végül megkérdeztük az LMBT-válaszadóktól, hogy mennyire értenek egyet azzal, hogy *„hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és leszbikusként úgy, ahogy akarják”*.²⁶ E kérdés megítélésében – várható módon – jelentős különbség mutatkozott a reprezentatív és az LMBT minta között: míg az előbbi esetben a többség ingadozott az egyetértés és az egyet nem értés között (átlag: 2,8; medián: 3), az LMBT-válaszadók teljes egyetértésüket fejezték ki (átlag: 1,5; medián: 1). E kérdés európai megítélését a

²⁶ 5 fokú egyetértési skála: 1=teljesen egyetértek; 5=egyáltalán nem értek egyet.

XIV. táblázat: A társadalmi intézményekbe vetett bizalom (%)²⁷

XV. táblázatban foglaltuk össze 2006-os ESS eredmények (N=45.681) alapján. A vizsgált 24 ország közül Hollandiában átlagosan teljes mértékű egyetértéssel (átlag: 1,7; medián: 1), 18 országban pedig egyetértéssel fogadták a kérdést (medián: 2), míg Magyarországon, Szlovákiában, Észtországban, Lengyelországban és Ukrajnában mutatkozott a legkisebb mértékű elfogadás (medián: 3).

XV. táblázat: Leszbikusok és melegek iránti európai tolerancia

²⁷ A magyar egészségügybe vetett bizalom mértékére vonatkozó kérdés csak az LMBT-kérdőívben szerepelt.

A leszbikus nők és a meleg férfiak iránti társadalmi tolerancia-szint indikátorainak vizsgálatából kitűnt, hogy Magyarország európai kontextusban a kevésbé toleráns társadalmak közé tartozik, mely tényező fontos szerepet játszik az LMBT emberek által érzékelt társadalmi kirekesztő mechanizmusok működésében.

II.3. Az LMBT embereket érő megkülönböztetés és elnyomás értelmezése

Elemzésünk során a *strukturális elnyomás* Iris Marion Young (1990) által bevezetett koncepcióját alkalmaztuk. Ennek egyik legfontosabb eleme, hogy a – korábban gyakran egyes emberek és meghatározott társadalmi csoportok érdekeit szolgáló zsarnoki gyakorlatként megjelenő – elnyomást az egyéni képességek és készségek kiteljesítését, valamint a társadalmi kommunikáció és együttműködés hatékonyságát korlátozó szerkezeti tényezőként értelmezi, melynek megnyilvánulásai a gazdasági újraelosztás működésén túl a döntéshozatali folyamatokban, a munkamegosztásban és a kultúrában való részvétel korlátozottságában egyaránt tetten érhetők. Az így felfogott – konkrét elnyomók nélküli – elnyomás része lehet akár „jó szándékú, liberális társadalmak” működésének is, ahol a teljes körű társadalmi részvételből kizárt egyének és kisebbségi társadalmi csoportok esetenként különösebb feltűnés nélkül szenvednek a többség számára magától értetődőként kezelt, megkérdőjelezetlen társadalmi normákból és intézményes szabályokból adódó mindennapi gyakorlatoktól.

Young öt kritériumot különböztet meg, melyek közül bármelyik teljesülése elnyomást jelent, de együttes vizsgálatuk lehetővé teszi az egyének és csoportok helyzetének különböző – akár egyszerre privilegizált és elnyomott – aspektusainak leírását. Ezek közül a gazdasági *kizsákmányolás*, a társadalmi-gazdasági *marginalizáció* és az érdekérvényesítési *erő hiánya* az elnyomást főként gazdasági összefüggéseiben értelmezi (ki dolgozik kinek, ki nem dolgozik, és ki hozhat fontos döntéseket), míg a *kulturális imperializmus* és a *rendszerszerű erőszak* kritériumai túllépnek a társadalmi munkamegosztással kapcsolatos jellemzőkön.

A *kulturális imperializmus* alapján a domináns többségi csoport egyetemes emberiként tételezett tapasztalatai és kultúrája olyan nor-

maként tűnik föl, melytől eltérni csak a deviancia és a kisebbségség irányába lehet (amint ez tapasztalható többek között a nőknek a férfiaktól, a bennszülötteknek az európaiaktól, vagy a homoszexuálisoknak a heteroszexuálisoktól való különbözőségének esszencialista interpretációiban). A *rendszeres erőszak* a fizikai támadásoknak, a zaklatásnak, a megfélemlítésnek és a kigúnyolásnak azon formáit jelöli, mely általános társadalmi gyakorlatként működik és melynek célja egyes társadalmi csoportok tagjainak lealacsonyítása, megalázása vagy megbélyegzése. Az ilyen típusú erőszak attól válik rendszeresüvé, mert egy csoport tagjait egyszerűen – valós vagy vélt – csoporttagságuk miatt fenyegeti, és mert az adott társadalmi környezetben a rendszer normális szerves részeként elgondolható, tolerálható, ösztönözhető és elkövethető ilyesmi. Emellett fontos jellemzője még az irracionalitás: az ilyen – például a nők, az etnikai kisebbségek vagy a melegek elleni – erőszak mozgatórugója az adott csoportok iránt érzett gyűlölet vagy félelem, mely az elkövetők belső bizonytalanságaiból és identitásproblémáiból fakadhat. Továbbá a rendszeres erőszaknak remek táptalajt nyújt a kulturális imperializmus: egy adott társadalomban a sokáig nem-létezőként vagy alárendeltként kezelt tapasztalatok és jelentések térnyerésével az „egyetemes emberiként” tételezett normák megkérdőjelezése irracionális erőszak-megnyilvánulásokhoz vezethet különösen azok részéről, akik rosszul viselik a domináns kulturális jelentések megrendüléséből adódó „rendszerzavarokat”.

Kutatási eredményeink azt tükrözték, hogy az általunk megkérdezett LGBT emberek különösen a heteronormatív *kulturális imperializmus* megnyilvánulásaitól szenvednek: attól, ahogy a társadalomban uralkodó jelentések az egyén saját csoportjának meghatározott perspektíváját láthatatlanná teszik, ugyanakkor az egyént sztereotip módon, egyfajta kitaszított Másikként jelölik meg. Azt is tapasztaltuk, hogy a mindennapokban megélt LGBT-lét hogyan teheti *rendszeres erőszak* céltábláivá az érintetteket, ami nem csak a személyüket vagy a tulajdonukat találomra érő, indokolatlan támadásokban nyilvánulhat meg, hanem abban, az elnyomott társadalmi csoportok tagjaira jellemző tudatban is, hogy csupán LGBT-mivoltuk miatt bármikor erőszak áldozataivá válhatnak (Young 1990).

A Magyarországon élő LGBT embereket – egyénként és elnyomott társadalmi csoportok tagjaiként – érő hátrányok és igazságtalanságok vizsgálata során a kulturális imperializmus kifejeződéseiként

értelmeztük a heteronormativitás és a heteroszexizmus²⁸ megnyilvánulásait. Míg az LGBT embereket érő rendszerszerű erőszak formáiként tekintettünk azokra a – heteronormatív kulturális imperializmus működését is gyakran tükröző – esetekre, amikor válaszadóink fizikai vagy verbális bántalmazása, megalázása, illetve kigúnyolása LGBT-mivoltukkal volt összefüggésbe hozható.

Az LGBT embereket érintő diszkriminációs gyakorlatok fő formáiról és elterjedtségéről a kérdőíves felmérés eredményei, valamint az LGBT-válaszadók diszkriminációs történetei (N=150) és a strukturált interjúk (N=14)²⁹ alapján alkothattunk képet.

A kérdőívben az *„olyan csoport tagjának tartja-e magát, amelyet hátrányos megkülönböztetés ér ma Magyarországon”* (ESS standard) kérdés egy elképzelt közösségi csoporttagság mértékének feltérképezésére szolgált, a *„tapasztalt-e valaha az élete során Önt mint lesbikus/meleg/biszexuális/transznemű embert érintő előítéletet, megkülönböztetést, megszégyenítést, erőszakot, támadást (a családján belül, a baráti körén belül, általános iskolában, középiskolában, felsőoktatási intézményben, bármilyen önkormányzati intézményben, a munkahelyén, a vallási közösségén belül, az egészségügyben, a magyar jogrendszerben, a médiában, politikai szervezetben, civil szervezetben, sportklubban, szórakozóhelyen, nyilvános tüntetésen, kereskedelmi vagy vendéglátó-ipari egységben vagy bármilyen egyéb helyzetben)”* kérdés pedig a személyes tapasztalatok rendszerezését segítette. Így az LGBT embereket Magyarországon érő társadalmi megkülönböztetés formáit közösségi és egyéni, illetve elméleti és gyakorlati dimenziókban párhuzamosan is vizsgálhattuk – bár hangsúlyoznunk kell, hogy a hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoporttagság felvállalása nem feltétlenül épült személyes tapasztalatokra, ahogy az egyén által érzékelt diszkriminációs gyakorlatok sem feltétlenül azt tudatosították az érintettben, hogy egy (vagy több) társadalmilag diszkriminált csoport tagja lenne. Az egyik válaszadó

²⁸ A heteroszexizmus a heteroszexualitás felsőbbrendűségébe vetett hit: annak feltételezése, hogy minden ember heteroszexuális, illetve az a meggyőződés, hogy minden embernek heteroszexuálisnak kellene lennie, valamint a nem heteroszexuálisok ellen irányuló előítéletes attitűdök és diszkriminatív cselekvések, melyek ezekből a feltételezésekből és meggyőződésekből indulnak ki (Roffman 2000). A heteroszexizmus mint intézményesített elnyomórendszer az LGBT embereken kívül azokat a heteroszexuálisokat is érinti, akik egy társadalomban nem követik a férfiaság és a nőiség hagyományosan elfogadott mintáit (Zimmermann 2000).

²⁹ A 14 interjú 6 férfivel és 8 nővel írásban készült Budapesten (átlagos életkor: 32,6 év; tartomány: 22-57).

külön kiemelte, hogy ez a [hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoporttagságra vonatkozó] kérdés „*módfelett ostoba. A melegeket számos hátrány éri mindenütt a világon, én ebből viszont személyesen semmit sem tapasztalok. Nem tudok egy imaginárius csoport nevében nyilatkozni!*” (F 54 Bp.).³⁰

Válaszadóink háromnegyede hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoport tagjaként azonosította magát. Ez az igen magas arány nem váratlan eredmény, figyelembe véve közösségi mintánk és célzott kutatásunk speciális jellegét. Meglepetésre inkább azok a reprezentatív mintákra épülő 2006-os ESS kutatási eredmények adhattak okot, melyek azt mutatták, hogy nem csak Magyarországon, de a társadalmi tolerancia egyik európai modell-országának számító Hollandiában és a 24 ország adatait magában foglaló európai mintában is csupán 5-7%-ra tehető azoknak az aránya, akik hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoportok tagjainak vallották magukat (lásd a XVI. táblázatot).

XVI. táblázat: Hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoporttagság (%)

2006	24 ország (N=45.681)	Hollandia (N=1881)	Magyarország (N=1498)	LMBT (N=1122)
Igen	5,9	6,8	5,2	75,7
Nem	94,1	93,2	94,8	24,3

A 2006-os magyar ESS mintának és az LMBT mintának a hátrányosan megkülönböztetett csoporttagsággal összefüggésben kezelt diszkriminációs alapokra vonatkozó eredményei szintén nagyon eltérőek – akkor is, ha eltekintünk az LMBT mintát vizsgálatunk szempontjából „közösségivé avató” diszkriminációs alapok (a szexualitás kategóriáján belül általunk különválasztott szexuális orientáció és nemi identitás)³¹ figyelembevételétől. A megkülönböztetés alapjainak (a XVII. táblázatban összefoglalt) gyakorisági sorrend-

³⁰ Az idézetek után feltüntetjük a válaszadók nemét (F=férfi, N=nő), korát és lakhelyének típusát – amennyiben ezek az adatok ismertek.

³¹ Fogalmilag a nemi identitás (*gender identity*) vagy nemi önkifejezés (*gender expression*) kevésbé vonható az ESS kérdőív készítői által használt szexualitás kategóriája alá, mint a szexuális orientáció (ami valószínűsíthetően az ESS kérdőívekben használt szexualitás kategória szándékolt tartalma lenne). A kutatás során azonban arra törekedtünk, hogy az – elsősorban a transzszexuális és transznemű népesség számára könnyen „dekódolható”, ám esetenként a leszbikus nőket, a meleg férfiakat és a biszexuálisokat szintén érintő – nemi identitás alapú diszkriminációról is információhoz jussunk.

jét a magyar reprezentatív mintában az életkor kategóriája vezeti, amit követ az egyéb, majd a bőrszín vagy faji hovatartozás, a vallás, a nemzetiség, a fogyatékoság és az etnikai csoport kategória – míg a nem, a nyelv és a szexualitás kategóriái (0 értékkel) a sor végére szorulnak. Ugyanez a sorrend az LMBT mintában a következőképpen alakul: szexualitás, nem, kor, vallás, bőrszín vagy faji hovatartozás, etnikum, nemzetiség, egyéb, fogyatékoság, végül a nyelv. A minták eredményeinek összehasonlítása alapján különösen a nemi és a vallási alapú diszkrimináció tekintetében mutatkoztak különbségek, melyek érzékelésére az LMBT válaszadók fogékonyabbnak tűntek.

XVII. táblázat: Diszkriminációs alapok gyakorisági sorrendje

ESS 06	(%)	LMBT	(%)
Kor	2,1	Szexualitás (Szexuális orientáció) (Nemi identitás)	95,3 (86,6) (36,1)
Egyéb	1,2	Nem	10,0
Faj	0,7	Kor	8,3
Nemzetiség	0,6	Vallás	5,8
Vallás	0,6	Faj	4,9
Etnikum	0,4	Etnikum	3,6
Fogyatékoság	0,4	Nemzetiség	3,5
Nyelv	0	Egyéb	2,9
Nem	0	Fogyatékoság	2,6
Szexualitás	0	Nyelv	1,2

Mindez arra utalhat, hogy a magyar népesség döntő többsége – hasonlóan a 2006-os ESS felmérésben vizsgált európai országok tapasztalataihoz – nem érzékel társadalmi megkülönböztetést, illetve ha volt is ilyen típusú egyéni tapasztalata, ezt nem hozta összefüggésbe valamilyen társadalmi kisebbségi csoporttagságával. Az a tény, hogy a társadalmi megkülönböztetés és a kisebbségi csoporttagság közötti kapcsolat érzékelése sokkal erősebbnek tűnt az LMBT válaszadók körében, különösen a budapestiek, a felsőfokú végzettségűek és a 25-40 éves korosztályhoz tartozók esetén,³² alátámasztja, hogy a minták közötti eredmények eltérései sokkal inkább a diszkriminá-

³² Az ANOVA variancia-analízis (Sig.=0,05) eredményei szerint a magyar ESS mintát is korcsoport és lakhely szerinti szóródás jellemezte: a vidékiek és – az LMBT mintához hasonlóan – a 25-40 éves korosztály tagjai azonosították magukat leginkább (a 25 évesnél fiatalabbak pedig a legkevésbé) társadalmilag megkülönböztetett csoporttagként.

ció tudatos felismerésével kapcsolatos készségek korlátozottságának mértékével lehetnek összefüggésben, mint a társadalmi megkülönböztetés hiányával.

Szembetűnő volt, hogy a nemi alapú diszkrimináció tekintetében minden tizedik, jellemzően nő³³ válaszadónk érintve érezte magát, ami egyrészt a leszbikus nők többszörös diszkriminációjának indikátoraként szolgált, másrészt azt mutatta, hogy a leszbikusok egy része azt is tudatosította magában, hogy szexuális orientációja mellett neme alapján is hátrányosan megkülönböztetett kisebbségi csoport tagja:

A nőként ért diszkrimináció ennél jóval nehezebben mesélhető, rejtettebb, sokszor még önmagam előtt sem válik világossá azonnal. Mély, széleskörű, de amiatt, hogy „beleszoktam”, kevésbé fájdalmas. (N 29 Bp.)

Az LMBT mintában bevezettünk egy változót a többszörös diszkrimináció mérésére, ami azt mutatta, hogy a válaszadók majdnem negyede (23%) többféle alapon is hátrányos megkülönböztetéssel sújtott kisebbségi csoport tagjaként azonosította magát. (Ezt az arányt növelte volna, ha a szexuális orientáció és a nemi identitás alapú diszkriminációt elkülönítve, és nem a szexualitás kategóriájának „aleseteiként” kezeljük.)

A válaszadók által az egyéb kategóriába sorolt diszkriminációs alakok között szerepelt például az egészségi állapot (HIV-fertőzöttség, depresszió, túlsúly), a (gyermekét egyedül nevelő) anyaság és a vegetarianizmus.

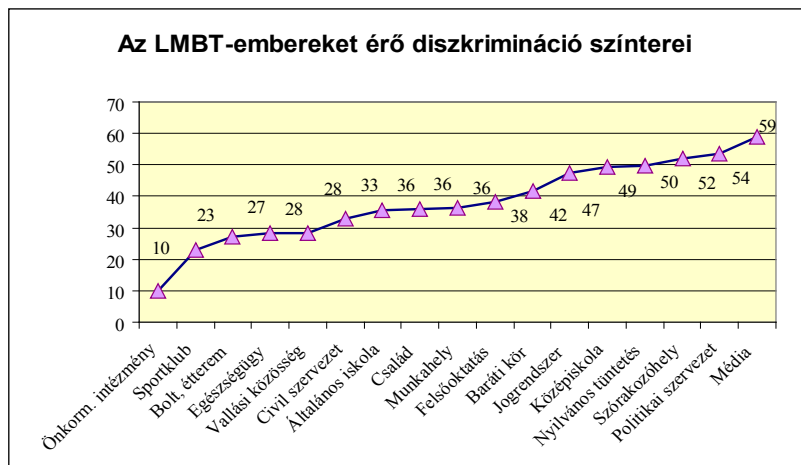
II.4. Az LMBT embereket érő diszkrimináció fő színterei

Az LMBT embereket érő diszkriminációval kapcsolatos személyes tapasztalatok mintánkon belüli előfordulási gyakoriságából kiindulva (lásd a XVIII. táblázatot) az LMBT emberek társadalmi kirekesztettségét és strukturális elnyomását (Young 1990) a diszkriminációs történetek és az interjúk feldolgozásának alapján értelmeztük. Mivel a személyesen érzékelt diszkriminációs tapasztalatok közösségi mintánkon belüli előfordulási gyakorisága csupán jelzésértékű lehetett, ezért elsősorban a legfontosabb szocializációs intézmények és szín-

³³ ANOVA teszt – Sig.=0,00

terek (a család, a baráti kör, az iskola, a média, a munkahely, a vallási közösség) vizsgálatára koncentráltunk.

XVIII. táblázat: Az LMBT embereket érő diszkrimináció személyes tapasztalatok tükrében

Az LMBT minta egyes változói között esetenként olyan erős³⁴ összefüggések mutatkoztak, melyeket fontos kiemelni. Ide sorolható, hogy családjukon belül gyakrabban tapasztaltak előítéletet és megkülönböztetést a leszbikus nők, mint a meleg férfiak, míg az általános és a középiskolában jellemző módon nagyobb mértékű diszkriminációtól szenvedtek a férfiak, mint a nők. A magyar jogrendszerbeli megkülönböztetést is nagyobb mértékben érzékelték a női válaszadók, mint a férfiak. A munkahelyi diszkriminációt a 40 évesnél idősebbek gyakrabban tapasztalták, mint a fiatalabbak. A budapestieket és a felsőfokú végzettségűeket jobban jellemezte a jogrendszer vagy a média által, illetve a valamilyen politikai szervezetben vagy nyilvános tüntetésen elszenvedett diszkriminációs tapasztalat, mint a vidékieket és az alacsonyabb végzettségűeket. A budapestiek ezen kívül az egészségügyi intézményekben, a vallási közösségekben és a civil szervezetekben is nagyobb mértékű, míg az általános iskolai tanáraik által kisebb mértékű megkülönböztetést tapasztaltak, mint a vidéki válaszadók.

³⁴ ANOVA teszt Sig.=0,05

II.4.1. Társadalmi láthatatlanság

A válaszadók által személyesen megtapasztalt megkülönböztetésekre vonatkozó eredményekkel összefüggésben utalnunk kell arra, hogy az LMBT emberek helyzetének kutatásában általános problémát jelent társadalmi „láthatatlanságuk”: mivel (általában) nem ismerhetők fel külső jegyek alapján, a legtöbb esetben az érintetteken múlik, felfedik-e LMBT-mivoltukat. A társadalmi elismerés és a jogegyenlőség kivívásához az egyén – ez esetben külsőleg láthatatlan – jellemzőiből adódó hátrányok társadalmilag észlelhetővé tételére lenne szükség, sokan azonban éppen azért kerülik LMBT-létük nyílt felvállalását akár korlátozott körben is, mert ezáltal a heteronormatív társadalom megszokott működési rendjéből való kirekesztést kockáztatnák.

Korábbi kutatási eredmények szerint azok a leszbikus nők és meleg férfiak, akik megmenekedtek a társadalmi megbélyegzéstől, jellemzően a nyilvánosságtól elzártan, bizonyos helyek és emberek elkerülésével és maguk körül a „heteroszexualitás levegőjét árasztva” éltek életüket. Egyes szerzők azonban éppen arra hívják föl a figyelmet, hogy a rejtőzködők számára a negatív társadalmi tapasztalatok elkerülése olyan életprogrammá válhat, mely egyfajta – magánéletbe zárt – „elviselhetetlen kényelemmel” jellemezhető (Švab – Kuhar 2005). Ezzel szemben a nyíltan melegként és leszbikusként élők gyakrabban szembesülnek társadalmi, politikai, gazdasági és vallási indíttatású elutasítással, és esetenként a szexuális orientációjuktól teljesen független cselekedetek vagy események miatt is őket tehetik meg bűnbakká (Rivers – Carragher 2003).

A válaszadók maguk is úgy ítélték meg, hogy társadalmi láthatóságuk mértéke befolyásolja diszkriminációs tapasztalataik gyakoriságát:

Szerintem nem lehet szerencsés összehasonlítani két olyan melegnek az életét, és az életükben tapasztalt diszkriminációt, előítéletet, akik közül az egyik előbújt, a másik pedig nem. Nyilván, aki nem bújt elő, és ez a többség, nem néz szembe ilyen problémákkal. Viszont pont ezekért a társadalmi problémákért nem mer előbújni. (F 25 nagyváros)

Rólam senki nem tudja, hogy leszbikus vagyok. Nem mertem megkockáztatni, hogy felvállaljam. Így engem közvetlenül nem ért megaláztatás. (N 21 nagyváros)

Ha valahol nem ér atrocitás a melegségem miatt, akkor az lehet, hogy csak azért van, mert nem mondom el. Többnyire titokban kell tartanom, ha nem akarom, hogy megtörténjen. (F 26 Bp.)

A „nem”-ek mögött az rejtőzik, hogy nem tudták rólam, hogy leszbikus vagyok. (N 67 Bp.)

Nem tapasztaltam [megkülönböztetést], mert nem fedem fel a biszexualitásomat, mert úgy gondolom, akkor érne megkülönböztetés. Csak azoknak az embereknek fedem fel, akikben teljesen megbízom! (F 25 Bp.)

Az előítéletek miatt nem merem felvállalni a hovatartozásomat. (F 50 város)

EDDIG olyan ismerőstől, családtagtól, rokontól, barátoktól, AKIK TUDTÁK, hogy meleg vagyok sosem ért megszegényítés, előítélet. Csak olyan emberektől számíthattam erre, akik politikailag túlfűtöttek, és nem ismertek, vagy ismertek, de nem vállaltam előttük. (N 32 Bp.)

A nyílt diszkrimináció tapasztalataim szerint ritka. A legrosszabb a titkolózás, illetve annak az emlékezetben tartása, hogy ki előtt kell még titkolózni és ki előtt nem kell már; üdüléskor azon görcsölni, hogy na, vajon a személyzet rájött-e, és ha igen, akkor mi van, ha nem, akkor mi lesz, ha rájön... (F 37 Bp.)

A heteronormatív társadalmi környezethez való alkalmazkodás és a „túlélési stratégiák” kialakítása már kamaszkorban elkezdődhet, és ettől fogva az érintettek óriási energiamennyiséget fordítanak a rejtőzködést szolgáló „önfegyelmezésre” és „önellenőrzésre”. Vagyis feltételezhető, hogy a heteroszexuális és a rejtőzködést választó nem-heteroszexuális fiatalok szocializációs mintái nagymértékben eltérhetnek egymástól abban is, hogy míg az előbbieket a társadalmi érintkezés és megismerés különböző formáit tanulják, addig az utóbbiak a rejtőzködés technikáit próbálják elsajátítani (Martin 1982).

Az amúgy is megnövekedett érzelmi és gazdasági függőséggel jellemezhető kamaszkorban az LMBT-fiatalok feltárlukozási hajlandóságát nagymértékben befolyásolhatja, hogy mennyire érzik támogatónak otthoni és iskolai környezetüket, s mivel a feltárlukozás („előbújás”) kimenetelét sokan közülük bizonytalannak érzik, ezt inkább az önállóbb élet kezdetére, fiatal felnőttkorukra halasztják (D’Augelli – Hershberger – Pilkington 1998). Egyes szerzők szerint a fiatal nők a férfiakhoz képest is kiszolgáltatottabbak, és helyzetüket tovább nehezítheti a leszbikusok alulreprezentáltságával és a pozitív leszbikus szerepmodellek hiányával jellemzett társadalmi környezet (Rothblum 1990; Morris – Waldo – Rothblum 2001).

II.4.2. Család

Más társadalmi kisebbségi csoportok tagjaiként felnövő emberekkel szemben, akik legalább a családjukon belül nem szembesülnek például rasszizmussal vagy vallási intoleranciával, a meleg és leszbikusok számára a megkülönböztető bánásmód gyakran saját otthonukban kezdődik (Nardi – Bolton 1998). Az LGBT emberek sokszor szembesülnek homofóbiával vagy transzfóbiával saját családjukon belül, ami a negatív társadalmi reprezentációkon kívül azal is összefügg, hogy a családtagok nincsenek tisztában azzal, mit jelent a melegség, leszbikusság, biszexualitás vagy transzneműség. A családban érzékelt homofóbia, ami fizikai és verbális erőszakban is megnyilvánulhat, kettős élet élésére sarkallhatja az érintetteket vagy szélsőséges esetekben a családi otthonból való teljes kiszakadáshoz és akár hajléktalansághoz is vezethet (Gold 2005, McNamee 2006). A családi otthon elhagyására kényszerített vagy kényszerülő LGBT emberek így még kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülhetnek.

A családján belül válaszadóink 36% érzékelt családján belül előítéletet vagy megkülönböztetést.

Szerintem a legdrasztikusabb megkülönböztetés a családján belül éri az LGBT embert. Ez a saját tapasztalatom, és ez az általános tapasztalatom is. (N 38 Bp.)

Othonról kidobtak két táská ruhával, mert meleg vagyok. (F 19 város)

A családom kitagadott, mert meleg vagyok. (F 23 Bp.)

A szüleimmel és a 15 éves húgommal lakom, a szüleim gondoskodnak rólam. Jó a kapcsolatuk velük, leginkább rájuk számíthatok általában. Ők elítélik a melegeket, a nagyszüleimhez és a többi rokonhoz hasonlóan. Anya egyszer ezt mondta: „Azt adja az isten, hogy buzi legyél, kislányom!” Apa szerint a „buzikat” ki kéne irtani. A leszbikus szerinte szálnalmas, kiégett, ronda nő, akik nem kellene a férfiaknak, vagy olyanok, akik egyszerűen így akarnak feltűnést kelteni. Ha nem is gondolják ezeket teljesen komolyan, elég megalázó és rémisztő ilyeneket hallani. (N 21 nagyváros)

Édesanyám ellehetetlenítette az otthonlakásomat, miután előbújtam neki és látta a partneremet leszbikusoként nyilatkozni a tévében, ezért lelkileg nehéz, anyagiilag rossz helyzetben, sürgősen, nem az általam választott időpontban kellett elköltöznöm otthonról albérletbe. A továbbiakban, amikor látogatába mentem hozzá, verbálisan zaklatott a leszbikusság miatt. Amikor bejelentettem, hogy összeköltözöm a partneremmel, elzavart. Fél évig nem beszéltünk, azután megkezesett és kibékültünk. Most már tudja, hogyha bántón beszél velem, otthagynom, úgyhogy jobban vigyáz arra, amit mond a melegséggel kapcsolatban. (N 34 Bp.)

A szüleim soha nem fogadták el a másságomat, és ezért nőülésre kényszerítettek, ami nekem nagyon nehéz volt. Boldogtalan voltam, mert nem csinálhattam azt, amit én szerettem volna. Most, hogy felnőtt ember lettem, édesanyám meghalt, változtattam az életemen és elváltam. És sikerült elérnem, hogy egy fiúval élek nagyon boldog kapcsolatban. (F 32 község)

17 éves múltam, meleg vagyok. Nagyon jól tanulok, és jó volt a kapcsolatom a szüleimmel, de mégsem mertem nekik elmondani a dolgot. Inkább elmondtam egy nagyon jó barátoknak, aki ezt teljes mértékben elfogadta. Ám egy lebukás következtében, el kellett mondanom a szüleimnek is. Ők teljesen elítélik, azzal is megfenyegettek, hogy kivesznek az iskolából, ahol tanulok és kollégista vagyok, aztán mehetek haza. Nem értették meg, hogy ez nem olyan dolog, amiről „le lehet szokni”. Úgy gondolják, ha itt bent ülök, és nem csinálok semmit, egyszerűen csak elmúlik. (F 17 város)

17 éves „férfi”, fiú vagyok. Magyar állampolgár és rendes, jó körülmények között élő családom van. Meleg vagyok, ezért az édesapám és a bátyám „gyűlöl”, és ha kell, ezt hangoztatják is. Egyébként nem hangoztatom az identitásomat és csak a családom, illetve a barátaim tudják, akikben meg tudok és meg lehet bízni. Mégis van, volt, aki elítélt. (F 17 község)

Csak egyet mesélnék el röviden: 19 éves voltam, mikor a családtagjaimnak a fülébe jutott, hogy hová is tartozom. Az egyik rokonom azért nem üdvözölt utána éveket, mert nem szerette volna tőlem elkapni: „Még a végén megfertőzől!” Azóta ez már valamennyire rendeződött de szerintem soha nem fog olyanak elfogadni, amilyen vagyok. (N 28 Bp.)

Amikor otthon elmondtam, hogy meleg vagyok (édesanyámnak és az ikertestvéremnek, aki lány), akkor a testvérem közölte, hogy mennyire undorító vagyok, minden utolsó dolognak elmondott, ami eszébe jutott, és közölte, hogy ő majd kiirtja ezt a biológiai mutációt (akkor még biológiai pályára készült). Ez több hónapja volt, most ott tartunk, hogy édesanyám (aki elfogadta, és normálisan kezeli), elolvasztott vele néhány tévhitet és tényt a melegékről, amit annak idején még én olvastattam el vele, így a testvérem már úgy véli, hogy ha nem vagyok meleg, akkor a testvére vagyok – tehát semmiről nem lehet beszélni a jelenlétében, ami eszébe juttatja a melegségemet. (F 18 nagyváros)

Néhányan azonban arról is beszámoltak, hogy otthoni helyzetük egy idő után – bizonyos fokig – rendeződött.

Édesanyám nagyon nehezen fogadta. 24 éves voltam, amikor elmondtam neki. Megrémült. Semmit sem tudott szinte a homoszexualitásról. Aggódott, hogy őrontott el valamit, hogy rosszul nevelt, hogy pszichológushoz kellene mennem, és hogy biztos HIV fertőzött vagyok. A coming-out során vagy 4 órát beszélgettünk, s tulajdonképp lelkigondozni kellett, hogy ő nem hibás, sőt én sem vagyok az, s ez nem betegség stb. Aztán közel két évig tabutéma volt a dolog köztünk. Mindenről beszéltünk (jó bizalmasai vagyunk egymásnak), de arról, hogy meleg

vagyok, vagy van valakim, sosem. Aztán egyszer csak bejelentkezett, hogy nálam szeretne aludni. Ekkor már a barátommal éltem. Megrémültem, hogy mi lesz. És semmi baj nem lett. Elmondta, hogy nagyon jól tudta, hogy együtt élek egy férfival, s elbeszélgettünk hármasban. Azóta az ő viszonyuk is nagyon jó. (F 30 Bp.)

Szüleim óriási előítéletekkel szembesítettek, de sosem rekesztettek ki a családi körből, sőt egy bizonyos idő után igyekeztek megérteni, amennyire tudtak, de majdnem tíz évig telt, amíg végre kivétel nélkül elfogadtak olyanak, amilyen vagyok. (F 30)

A családi otthonok túlnyomó többségét átható, magától értetődő heteronormativitás sokakban erősítette az elnyomottság érzetét. Többen a családjukon belül érzékelt homofóbia miatt nem merték vagy tudták fölállalni magukat: családtagjaik gyakran nem értik vagy nem akarják érteni a helyzetet – amihez vélhetően nagymértékben hozzájárul az, hogy az elutasító társadalmi környezet az érintetteket jellemzően családtagjaikkal együtt stigmatizálja. A családon belüli elszigeteltség-érzet fokozódásához vezethetett, ha a család nem volt hajlandó tudomásul venni az LMBT ember partnerének, párkapcsolatainak létezését, így fosztva meg őt a teljes elismeréstől.

Engem csupán annyi megkülönböztetés ért, hogy a szüleim nem tudják, vagy nem akarják elfogadni, hogy meleg vagyok. Amikor ez a téma kerül terítékre, egyszerűen csak nevetnek, és azt mondják, ezek az emberek rosszak, és el kell taposni őket. Én ezért sem tudom elmondani nekik, hogy meleg vagyok. (F 25 város)

Mikor édesanyámnak elmondtam, hogy mi a helyzet, betegnek bélyegzett: azt mondta, nem tud többé a szemembe nézni, romba döntöttem minden álmát, és ne merjem apámnak elmondani, mert azzal megölöm. És ha nagyon akarom, elfojthatom magamban ezt az érzést, és normális életet élhetek. Szerintem viszont normális életet élek. Egyetemre járok, most éppen ösztöndíjjal külföldön tanulok, sportolok és igyekszem segíteni másoknak. Ez lassan egy éve volt. Azóta úgy tesz, mintha mi sem történt volna. (F 21 nagyváros)

Édesanyám nem hajlandó elfogadni a tényt, hogy a fia meleg, mert „bele fog pusztulni”. nagyszüleim nem is tudják, mert véleményük szerint ilyet „nem szabad csinálni – az lenne a legrosszabb, ha buzi lennél” (F 20 Bp.)

A családi, baráti körben való megkülönböztetés csak annyiban nyilvánult meg, hogy nem kívántak hallani a „magánéletemről”, párkapcsolati gondjaimat nem létezőnek tekintették, holott a családtagok és barátok a saját ilyen jellegű örömeiket, gondjaitak megosztották velem, néha túlzásba esve is. (N 67 Bp.)

Szülő részéről úgy, hogy a testvérem párjáról nyíltan beszél, örül neki, arról viszont nem vesz tudomást, hogy nekem is van párom, pedig tudja, ismeri, sőt

attól eltekintve, hogy milyen viszonyban van velem, még kedveli is. Én sem beszélhetek róla előtte vagy más családtagnak. – És „természetesen” minden családi rendezvényen egyedül kell részt vennem, és elviselnem a család és a család barátai részéről mindazon faggatózást és sajnálkozást, amit egy 29 éves nővel kapcsolatban ők jogosnak tartanak. (N 29 Bp.)

II.4.3. Baráti kör

A válaszadók (42%-a) által baráti körükben tapasztalt megkülönböztetés esetén a barátok elfordulásának több oka is lehetett, melyek közül kettő – egymással összefüggő – ok tűnt a legjellemzőbbnek. Egyrészt saját homofóbiájuk, amikor nem tudták elfogadni, hogy „egy közülük” LMBT ember, másrészt az LMBT emberekkel tartott kapcsolatból adódó társadalmi stigmatizációtól való félelem.

Volt olyan barátom, aki a *coming out*-om után megszakította velem a barátságát, mert attól félt, őt is buzinak fogják tartani. (F 37 Bp.)

Sajnos nem tehetem meg, hogy csak melegbarát legyen a baráti társaságom, így persze kevesen tudják az igazságot, és egy-egy kényelmes pillanatban csak eszébe jut valakinek, hogy mennyire undorítóak is a buzik. Ez végül is konkrétan nem ellenem irányul, mert ha tudnák az igazságot, akkor vagy belegondolnának, és rájönnének, hogy ez nem menő abban a társaságban, ahol én is jelen vagyok, vagy egyáltalán nem állnának szóba velem, tehát nem is tapasztalnám, hogy beszélnek. (F 18 nagyváros)

Egyszerűen csak amint megtudták, hogy leszbikus vagyok teljesen megváltozott az addigi kapcsolatom azokkal az emberekkel, akik nem fogadták jól ezt. Habár régóta jóban voltunk, mégis másképp néztek rám. Kibeszéltek a hátam mögött és betegnek tartottak. (N 22 város)

Az ideológiai túlfűtöttség szintén oka lehetett a baráti és ismeretségi körben tapasztalt diszkriminációnak.

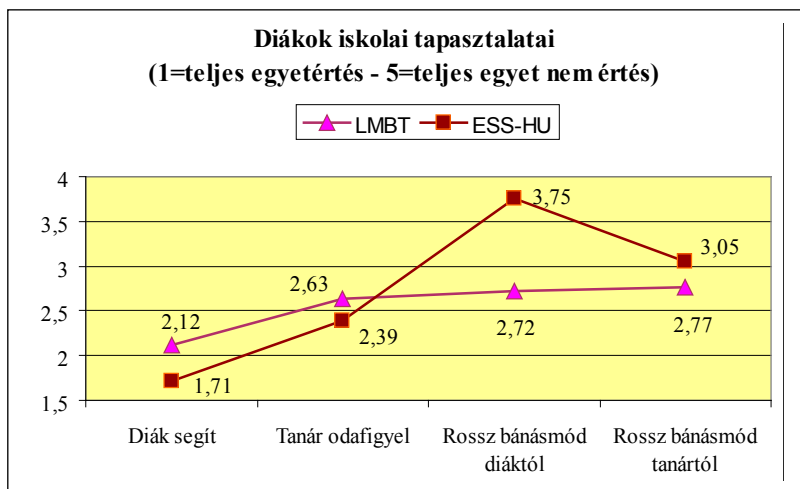
A baráti körömben van egy fiatal szélsőjobboldali, aki rendszeresen részt vesz a Magyar Nemzeti Front vagy valami hasonló nevű civil szervezet rendezvényein, és ő a tagokkal együtt gyűlöli a melegeket, és az iwiwen is üzentek egymásnak, valamint üzenőfalon, hogy ... készüljenek a meleg felvonulás megzavarására! Fájdalmas volt olvasni... (F 20 nagyváros)

II.4.4. Iskola

Az iskolai megkülönböztető gyakorlatok vizsgálatához föl tudtuk használni azokat a kérdéseket, melyek lehetőséget adtak az

LMBT és az ESS-HU mintába került diákok iskolai tapasztalatainak bizonyos mértékű összehasonlítására. A XIX. táblázatba foglalt eredmények³⁵ szerint az LMBT diákok kevésbé érzékelték, hogy tanáraik odafigyelnek kritikai észrevételeikre (LMBT medián 3; ESS-HU: 2), míg a diáktársaiktól tapasztalt rossz vagy igazságtalan bánásmódtól jobban szenvedtek, mint a másik minta válaszadói (LMBT medián 3; ESS-HU: 4). A diáktársaktól tapasztalt rossz bánásmód esetében mindkét minta értékei szignifikánsan, ám ellentétes irányban szóródtak a nemi hovatartozás szerint: míg a reprezentatív mintában ezt jellemzően a lányok érzékelték jobban, az LMBT mintában azonban inkább a fiúk (ami harmonizál azzal a diszkriminációs tapasztalatokkal kapcsolatos LMBT mintabeli korábbi eredménnyel, miszerint az iskolában jellemző módon nagyobb mértékű diszkriminációtól szenvedtek a férfiak, mint a nők).³⁶

XIX. táblázat: Iskolai tapasztalatok (átlagértékek)

³⁵ 4 kijelentés alapján (Vannak olyan diákok az osztályomban/csoportomban, akik-től segítséget kérhetek, és akikkel megbeszélhetem a problémáimat. Ha kritizálok valamit, akkor a tanárok odafigyelnek arra, amit mondok. Vannak olyan diákok, akik rosszul vagy igazságtalanul bánnak velem. Vannak olyan tanárok, akik rosszul vagy igazságtalanul bánnak velem.) 5 fokú egyetértési skála: 1=teljesen egyetértek, 3=ingadozom, 5=egyáltalán nem értek egyet.

³⁶ Hasonló tendenciát mutatott egy 2006-os európai kutatás az LMBT fiatalok társadalmi kirekesztettségéről (Takács 2007).

A XX. táblázatban foglaltuk össze az LGBT emberek által személyesen átélt iskolai megkülönböztetésformák egyes jellemzőit, melyekből kiderül, hogy a válaszadók leginkább diáktársaik viselkedésétől szenvedtek (az általános és a középiskolában gyakrabban, mint a felsőoktatásban). Tanáraik magatartását a válaszadók közel fele kifogásolta mindhárom oktatási szinten (de különösen a felsőoktatásban), míg a tananyag kiegyensúlyozatlansága a válaszadók közel harmadát zavarta.

XX. táblázat: Megkülönböztetés az iskolában (%)

	Általános iskola 36%	Középiskola 49%	Felsőoktatás 38%
Diákok által	93,8	93,6	88,6
Tanárok által	47,6	50,1	56,9
Tananyagban	26,9	29,2	33,2

Az LGBT válaszadók beszámolóí alapján a diáktársak megfélemlítő erőszakos viselkedése a negatív iskolai tapasztalatok széles skáláját foglalta magában a megalázó megjegyzésektől a kiközösítésen át a fizikai bántalmazásig.

A homofóbia elég nagy fénykorát éli mind egyes tanárok, mind rengeteg diák körében: szinte már divat, ha valaki utálja a „buzeránsokat”. Mivel néhányan tudják rólam, hogy meleg vagyok, természetesen olyanok is megtudták, akiknek eddig sem voltam a kedvence. De most már ott tartunk, hogy van olyan osztálytársam, akivel 4 év alatt alig beszéltem 2 szót, és nem köszön vissza, ha az utcán elmegyünk egymás mellett és ráköszönök. Emellett persze megvannak a folyamatos beszólogatások, megalázási kísérletek... (F 18 nagyváros)

Középiskolában ... voltak rendszeres verbális támadások, beszólások, megszégyenítések. Fizikai bántalmazás csak a szerencsének köszönhetően nem történt. Kimondottan a melegségem miatt voltak ezek. Gondolkodtam az iskolaváltáson, illetve meg is próbáltam, de nem sikerült átiratkoznom. (F 26 nagyváros)

Középiskolai leánykollégiumot kellett elhagynom szexuális orientációm miatt, mert a diákok kiközösítettek és nyilvánosan megaláztak. (N 17 község)

A középiskolai kollégiumban teljesen kirekesztettek a szobatársak, a dolog odáig fajult, hogy kisebb verekezés végén kiiratkozni kényszerültem az intézményből, és Szegedről Debrecenbe bejárósként folytattam az iskolát. (F 25 község)

A középiskolai éveim alatt az osztály fiútagjai (szerencsére az osztályban többnyire lányok voltak, és csak 5-7 fiú volt) ... kiközösítettek, sértegettek, gúnyolódtak, célzásokat tettek... A legtöbb atrocitás a tornatermi öltözőben ért. Ennek köszönhető, hogy 11-12. osztályban rendszerint kihagytam a testnevelésórát,

vagy jóval órákezds előtt öltöztem át, míg egyedül voltam. A tornaórát mind a mai napig utálom. – Szerintem a legtöbb meleg/leszbikus embert az iskolai évek alatt érik a kellemetlenségek, melyeknek nagyobbak a lelki, mint a testi sérülései, jobb esetben. Én még így is a legszerencsésebbek közé sorolom magam. – Véleményem szerint mindez elkerülhető lenne, ha a gyerekek nem azt hallanák otthon, hogy a mocskos buzik így, mocskos buzik úgy. Ha az iskolában (lehetőleg minél fiatalabb korban) felvilágosítást tartanának arról, hogy mi is az a homoszexualitás, és hogyan kéne viszonyulni mindehhez. Ez azért is hasznos lenne, mivel így azok a fiatal melegek is informálódhatnak ezekről, akik egyébként letagadnak magukat, és szégyellnék, hogy azok, amik. Ezáltal sikerülne olyan felnőtteket nevelni, akik egy sokkal elfogadóbb és toleránsabb társadalmat építhetnének. (F 19 község)

Volt osztálytársam részegen beállított hozzám és meg akart erőszakolni, hogy eltérítsen ettől az „isten ellen való büntől”. (N 36 Bp.)

Óra előtt, a professzorra várakozva a padokban ültünk. Egy srác azonban elkésett, és már csak abban a sorban volt hely, ahol én is ültem. Mikor ezt meglátta undorodva fordult el: „Én a buzi sorába be nem ülök. Még elkapok valamit.” És ezzel kiment a tereméből. (F 21 nagyváros)

Az áldozatok gyakran azzal magyarázták az ellenük irányuló támadások indítékát, hogy viselkedésük, illetve külső megjelenésük nem felelt meg a nemükkel kapcsolatos hagyományos elvárásoknak, vagy legalábbis az őket zaklató diáktársak ezt így értékelték.

Mivel férfi vagyok, de gyermekkoromban igen „lányos” voltam, a korapubertás kor végéig többször utánam kiabáltak („fiú-lány”), illetve kirekesztettek, ami arra sarkallt, hogy igyekezzek fiúsabb gesztus- és beszédrendszert a magamévá tenni. Minél előrébb haladtam a korral, annál kevésbé értek sértő megjegyzések. A középiskolában és az egyetemen már sosem ért a személyemet konkrétan célzó atrocitás. A gyermekkori sérelmek mindazonáltal eléggé erős – noha nem kezelhetetlen vagy feloldhatatlan – érzékenységet alakítottak ki bennem a máságotam illetően. (F 30 Bp.)

Az általános iskolában az osztálytársaim a heteroszexuális átlagtól eltérő (feminin) gesztusaim miatt élcelődéseknek, rosszindulatú pletykáknak voltam kitéve. (F 20 község)

Nem saját akaratomból, de másságomnak vannak jelei, hanghordozásban, mozgásban, gesztikulációban. Ezeket „rótták fel nekem” általános és középiskolában és a munkahelyemen is. Ezeken nem tudok és nem is akarok változtatni. (F 24 nagyváros)

Ez a jelenség, különösen a kamasz kortárscsoporton belül, összefüggésbe hozható a nemi szerepek merev elkülönülését előíró viselkedési szabályok érvényesítésével, ahol a válaszadók tapasztal-

talatai szerint könnyen a homoszexualitás gyanújába keveredhetett az, aki az elvárt nemi szerepeket nem megfelelő módon teljesítette. Több kutató is felhívta már a figyelmet a nemiszerep-elvárásokhoz való alkalmazkodás hiányaiból, illetve a környezet által atipikusként értékelt nemi viselkedésből adódó veszélyekre, melyek az LMBT fiatalok rendszeres zaklatásához és áldozattá válásához, sőt szélsőséges esetekben öngyilkosságához is vezethetnek (Remafedi et al., 1991, D'Augelli et al. 2002). A nemiszerep-elvárásokhoz „nem megfelelően” alkalmazkodó viselkedés különböző súlyosságú szankciói nem csak az LMBT fiatalokat érinthetik, hanem tulajdonképpen bárkit, akin a nemi atipikusság jeleit vélik felfedezni. Korábbi kutatások szerint a homofób indíttatású iskolai zaklatás a heteroszexuális gyerekekre is veszélyes lehet, amennyiben „nem eléggé heteroszexuális-ként” észlelik, azonosítják, és „büntetik” őket (McLean – O'Connor 2003; D'Augelli 2003).

A kamaszok nemileg mereven elkülönülő világához hasonló környezetre ismerhettünk rá néhány válaszadó sportolásra, sportklubokra vonatkozó beszámolójában (sportklubokban a válaszadók 23%-a szenvedett el valamilyen megaláztatást), melyből kiderült, hogy a „nem elég tipikusnak” értékelt megjelenés és viselkedés itt is „szankciókat” vont maga után.

Idén nyáron edzőtáborban egy leszbikusnak látszó, kb. 15 éves lány sporttársam „fiús” külsejére több, vélhetően heteroszexuális férfi sporttárs gúnyos megjegyzéseket tett. (N 34 Bp.)

Egyik jó barátomat megfenyegette egy, ugyanabba a konditerembe járó pasas, hogy ha még egyszer meglátja ott, szétveri a fejét... pusztán a homoszexualitása „adott erre okot” (F 20 Bp.)

Ezek a gyakorlatok jól illusztrálják a „heteroszexuális mátrix” (Butler 1990) működését, mely ok-okozati kapcsolatot tételez egy ember biológiai neme, kulturálisan konstruált nemi szerepei és – e két „alapidimenzió” kifejeződéseiként vagy hatásaiként értelmezett – szexuális vágyai, illetve szexuális magatartása között. Így a társaikat „nem megfelelő mértékű” nőiességük vagy férfiasságuk miatt zaklatók motivációja magyarázható azzal, hogy sikeresen internalizálták a heteroszexuális mátrix alapképletét. Ez alapján egyrészt elmondható, hogy az ilyen indíttatású zaklatás és bántalmazás sokkal inkább a zaklatók nemi szocializációs normáitól függ, mint a zaklatottak jel-

lemzőitől – azaz ebben az összefüggésben az áldozattá válás esélyei tulajdonképpen teljesen függetleníthetők a szexuális vagy a nemi identitás kérdéseitől. Másrészt ebben az összefüggésben érthetőbbé válhat, hogy a szocializáció iskolai színterein miért érheti több támadás a fiatal fiúkat és férfiakat, akik nem tudnak, vagy nem kívánnak élni a férfiasságot és a heteroszexualitást egyaránt privilegizáló „heteropatriarchális” (Kitzinger – Perkins 1993) normarendszer által kínált kiváltságokkal.

Az iskolai bántalmazások áldozatai közé sorolhatók azok is – diákok és tanárok egyaránt –, akik ugyan nem szenvedtek közvetlenül a személyüket érintő szóbeli vagy fizikai bántalmazásoktól, de rendszeresen szembesültek az iskolában uralkodó homofóbia kifejeződéseivel.

Általános és középiskolában az osztálytársak szidták a „buzikat”. (F 20 Bp.)

Már az általános iskolában is a folyosón rajtam nevettek, hogy „itt jön a kis buzi”, pedig nem gondolom, hogy okot adtam volna efféle jelzőkre. A középiskolában is hasonló volt a helyzet. (F 20 város)

Tanítványaim több esetben tettek homofób megjegyzéseket, nem tudván, hogy személyesen érintett vagyok a témában. (N 36 Bp.)

Míg a legtöbben diáktársaik zaklatásaitól szenvedtek, a válaszadók közel fele tanáraik megnyilvánulásait kifogásolta, akik leggyakrabban aktívan homofób szerepben tűntek fel az érintettek beszámolóiban. Ez arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a tanárok többsége teljesen felkészületlen arra, hogyan tárgyalja az LMBT kérdéseket, amiben szerepet játszhatnak saját előítéleteik, tájékoztatlanságuk és a tanárképzés hiányosságai éppúgy, mint az erkölcsi vagy vallásos meggyőződésükből fakadó zavarodottság, hogy hogyan is kellene ezeket a kérdéseket megfelelően kezelni (Roffmann 2000).

Középiskolás koromban a kollégiumi felügyelő pedagógusom egyszer tartott egy előadást a szexuális életéről. Ebben az előadásban külön kitért a meleg szexuális életére. Még ma felnőtt fejjel is elítélem azt az előadásmódot, amit akkor hallottam. Volt benne finomkodó és ocsmánykodó rész is. (F 26 nagyváros)

A magyartanárom kifejtette véleményét a homoszexualitásról, ami nem más volt, hogy a meleg emberek betegek, és hogy ő nem fogna kezét egy meleggel sem. (F 18 város)

A diploma megszerzése után kiegészítő képzésre jelentkeztem, közgazdász szak-

okleveles jogász képzésre. A professzor úr már az első órán kifejtette a homoszexuálisokkal kapcsolatos előítéleteit egyébként szerintem a tantárgyhoz egyáltalán nem tartozóan. Többek között külön faluba költöztette volna őket, ennek hiányában mindenféle homoszexualitással kapcsolatos cikket, hírt törölt volna, a homoszexuálisokat pedig a „négyfalközött nem érdekelt csinálász” módon zárta volna a lakásba, legalábbis, ami a párkapcsolatukat illeti. A tantárgyat a professzor úr által írt könyvből tanultuk, mely könyvből megtudhattuk, hogy a homoszexualitás egyik fő oka, hogy a nagy amerikai hatalmak DIREKT terjesztik, hogy ezáltal kevesebb gyermek szülessen, és így, ha jól emlékszem, Európa feletti hatalmukat terjesszék ki. Ráadásul a könyvből megtudhattuk azt is, hogy a homoszexualitás betegség, ami hál istennek kiválóan gyógyítható, csak, amint azt az órán megtudtuk, a homoszexuálisok nem hajlandók orvoshoz menni. A további órák kimeneteléről nincs tudomásom, mert abbahagytam az iskolát. (N 32 nagyváros)

Az egészségügyi főiskola pszichológia előadásán az előadó pszichológus tanár (aki praktizál is) a homoszexualitást nem normális, természetellenes dolognak állította be – példaként is illusztrálva: öngyilkosok lesznek stb. (F 36 község)

Egy tanár az egyetemen rendszeresen homofób viccekkel szórakoztatta a diákokat és többször ki is fejtette negatív véleményét a melegokról, természetesen a mindenki által ismert tipikus előítéleteket szajkózva, amelyeknek semmilyen alapjuk nincs (pl. ha meleget lát a fia, akkor ő is az lesz, illetve a meleg pedofilok). ... Mellesleg férfi volt, kifejezetten választékosan öltözött, manikűrös-höz járt, alaposztót használt... Én nem zárom ki, hogy látnam homoszexuális volt, amit katonai jellegű beosztása miatt el kellett fojtania. Közvetlenül egyébként nem érintett a dolog, mivel a tanárban fel sem merült, hogy lehetnek melegek is az óráján, bár utólag sajnálom, hogy nem álltam fel és hagytam ott – de hát le kellett diplomáznom... (F 26 Bp.)

Az LMBT emberekkel kapcsolatos témák tananyagbeli hiányával kapcsolatban korábbi kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a különböző etnikai csoportok társadalmi megjelenítési igényéhez hasonlóan szükséges lenne az LMBT emberek létezésének megjelenítése a tananyagban. Ezáltal ugyanis a diákok nyitottabbá válhatnának a különféle – valóban létező, ám társadalmilag kevésbé ismert vagy elismert – család- és életformák elfogadására. Továbbá a saját élettapasztalatokra való ráismerés lehetősége a tananyagban mind az LMBT fiatalok, mind az LMBT szülők gyermekei számára társadalmi létezésük megerősítését jelenthetné (McLean – O'Connor 2003).

Meggyőződésem, hogy az indulatoknak és előítéleteknek a tudatlanság meg a tájékozatlanság az oka. A tankönyvek nem tesznek rólunk említést, pedig igazából minden itt kezdődik. (F 28 Bp.)

A tananyagban például az zavart, hogy a Holokauszt tárgyalása közben nem volt

szó a meleg koncentrációs táborokba zárásáról. Ezt szerintem igenis bele kellene írni minden történelemkönyvbe. (F 20 Bp.)

Az iskolai oktatásba szerintem igenis be kellene venni a bi-, homo- és transzszexualitást is, és felvilágosítani mindenkit arról, hogy a tévhitek nem igazak. Persze ez addig nem működik, amíg a tanárok buzikról szóló megalázó viccekkel próbálják saját népszerűségüket növelni tanórák keretein belül is, viszont valahol szerintem el kell kezdeni... (F 18 nagyváros)

Véleményem szerint egy gyerek 10 éves kora körül érkezik el oda melyik nem is érdekli valójában. Amikor igazán elgondolkozik ezen a kérdésen. Addig inkább a környezetében látottakra kíván hasonlítani... S ez idő tájt kéne egy felvilágosítást tartani. De nem csak a megszokott szexuális felvilágosító órákat, hanem a másásra kitekintő, tapintatosan rávezető előadásokat tartani. (De nem külön venni, külön részként elmagyarázni, hanem mint természetesen egynek véve a hetero életvitellel. Ehhez természetesen szakképzett gyermekpszichológusra, tanácsadóra, részletes tantervre lenne szükség). És nem egyszeri alkalomként, hanem folyamatosan szépen. Akkor az új nemzedéket talán toleránsabbá lehetne képezni (bár szerintem ez a kifejezés nem a legmegfelelőbb, mert inkább a másik elfogadásának kényszerét fejezi ki)... sőt tudat alatti egyenlőnek elfogadó tulajdonságot kiképezni. Viszont ehhez szülői hozzájárulásra is szükség van: ha a gyermek otthon a megkülönböztetést hallja, nem lehet sikeres ez a tanítás. (F 20 város)

Ha az iskolában (lehetőleg minél fiatalabb korban) felvilágosítást tartanának arról, hogy mi is az a homoszexualitás, és hogyan kéne viszonyulni mindehhez. Ez azért is hasznos lenne, mivel így azok a fiatal meleg is informálódna ezekről, akik egyébként letagadnák magukat, és szégyellnék, hogy azok, amik. Ezáltal sikerülne olyan felnőtteket nevelni, akik egy sokkal elfogadóbb és toleránsabb társadalmat építhetnének. (F 19 község)

Többen sérelmezték, hogy amikor az LMBT témák egyáltalán megjelennek az iskolában, akkor szinte kizárólag negatív kontextusokban, például betegségként, bűnként vagy természetellenes létformaként kerülnek szóba.

Felvilágosító, illetve könyvtári anyagok terén tökéletesen kikerült téma volt. ... a „szakkönyvekben” is csak mint betegség-elfajzás jelent meg, alapvető ellenszenv folytonos hangoztatása, ... folyamatos mentális nyomás- és szorongáskeltő környezet. Ilyen körülmények közt teljes öntudatos emberré fejlődni nehéz – erős akarat kérdése (F 29 város)

Diákként a középiskolában sokkal nagyobb segítségre lett volna szükségem, hogy ne bűnként, elnyomandó dologként gondoljak a melegségre. Az, hogy erről nem, vagy csak negatívan volt szó (1992-ben érettségiztem, egyházi iskolában) nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ne tudjam kezelni melegségem, és hogy elmeneküljek előle egy végső soron nem nekem való szerzetesi életformába. Ez a fiatalkori, középiskolai segítség ma is hiányzik sokaknak szerintem. (F 34 Bp.)

A középiskolában, a 9. osztály első félévében szerepel az irodalmi tananyagban Szapphó, aki lányokhoz írt szerelmes verseket. Ennek kapcsán a tankönyv (Mohácsy Károly: IRODALOM I.) zárójelben megjegyzi, hogy: „Az egyművek közötti szerelmet a görögök természetesnek találták – nem szabad ezt mai erkölcsi elveink szerint megítélni.” Azt nem írta, hogy mik ezek az erkölcsi elvek, és kik vallják ezeket magukénak. Manapság is vannak, akik természetesnek találják az egyművek közti szerelmet, őket a többség elítéli. Ezek a mai erkölcsi elveink? Az oktatás egyik feladata a fiatalok jellemének formálása, harmonikus fejlődésük segítése. A tanároknak példát kellene mutatniuk, ebbe beletartozik a tolerancia is. (N 21 nagyváros)

Az LMBT témák iskolai elhallgatása és hiánya a társadalmi megkülönböztetés egyik formájaként, az LMBT emberek társadalmi láthatatlanságának fenntartásában fontos szerepet játszó, intézményes szintű eszközként is értelmezhető.

Osztályfőnöki órán soha nem beszéltünk ilyesmiről, csak etika órán, a 12. osztályban. Az idős tanárnő egyenesen szégyenletes, beteg, bűnös dolognak tartotta a homoszexualitást. Volt az egyik osztályban pár diák, akik vitába szálltak vele, eléggé elmérgesedett a helyzet. Emiatt ők lettek a „lázadók”, akik nem ismerik a tiszteletet. (Az iskola a megye egyik legnagyobb iskolája: több, mint 1000 diák jár oda. Biztosan van köztük meleg is, lehetnek annyian is, mint egy egész osztály, de a tanárok és a diákok többségének meg sem fordult a fejében, hogy talán az osztály egyik tagja meleg/leszbikus vagy biszexuális...) – A fizika órán a középkorú férfi tanárunk felolvasta egy feladat szövegét, amiben két fiú szerepelt. A tanár megjegyezte, hogy igazán lehetett volna az egyikük lány, még itt is a „buzikat” nyomatják. Erre a többség jót nevetett, jópofának találják általában az ilyen poénokat. Szóval ebben az intézményben senkinek nem volt tanácsos felvállalnia a másságát. (N 21 nagyváros)

Az Egyetemi Hallgatói Képviselő (az egyetemi meleg kör bejegyzési kérelmére adott hivatalos, írásos válaszban) nem ismeri el a kört egyetemi öntevékeny körnek, arra hivatkozva, hogy a melegség nem tevékenység, miközben az egyetemen van pl. katolikus kör, ezek szerint katolikusnak lenni tevékenység? (F 27 Bp.)

A társadalmi diskurzusban kirekesztett (s nem bennfoglaló) pozícióban vagyunk: csöndre ítélve rengeteg téren. Mintha csak a heteroszexuális szerelem, érzelem, kapcsolat, család, szexualitás létezne. Különösen érzékeny vagyok – pedagógusként – a heteronormativitás pedagógiai dimenzióira: tantervek, iskolai élet, közoktatási törvény, tankönyvek, szexuális felvilágosító füzetek, órák, foglalkozások teljes csöndjére (hallgatásra íteltettség) LMBT témában. Ezen a téren még nagyon hosszú az út. (F 34 Bp.)

II.4.5. Média

Válaszadóink az LMBT embereket érő diszkrimináció általunk felkínált szinterei közül a médiában érzékelték leginkább (59%-os

arányban) a társadalmi kirekesztés megnyilvánulásait. A viszonylagos láthatatlansággal és lealacsonyító sztereotipizáltsággal jellemezhető médiasorsban szintén osztozó többi kisebbségi csoporthoz hasonlóan (Gross 2002) az LMBT emberek többségét is zavarták a szenzációhajhász, bizarr médiareprezentációk, melyek tovább erősíthették a felénk irányuló előítéleteket.

A médiában sokszor torz kép jelenik meg az LMBT emberekről, s lépten-nyomon megtapasztalhatom, hogy nálunk még lehet, hogy elfogadott, sőt bizonyos közegekben majdhogynem a sztenderd buzizni, becsmérőlóg szólni az LMBT emberekről. (F 34)

A médiában számos esetben sztereotip módon mutatják be a melegeket és a melegközösség eseményeit, például a felvonulást vagy az engem személyesen is érintő Melegség és Megismerés programot. (N 36 Bp.)

Szélsőséges, inkorrekt ábrázolás, ami jellemzően sarkítva mutatja be a közösséget: jellemzőnek tüntetve fel szélsőséges megnyilvánulásokat. (F 28 Bp.)

Talán ha a média kicsit más szemszögekből is mutatna dolgokat, akkor az segítené. Mert egy laikus hetero ember mit lát a tv-ben?! Transzvesztitákat rózsaszínű boákkal a nyakukban és hasonlókat, ami egy olyan embernek, aki nem mozog ilyen körökben, teljesen megbotránkoztató és morbid. És jogosan valahol. Arra kéne rávilágítani, hogy mi, melegék és leszbikusok ugyanolyan dolgozó, normális emberek vagyunk, mint ők. (F 21 nagyváros)

Ebben az összefüggésben egyik válaszadónk éppen a melegfelvonulást szervező aktivisták felelősségére hívta fel a figyelmet, akiknek feladatuk lenne egy kifelé vállalható kép kialakítása és annak biztosítása valamilyen módon, hogy a résztvevők ne szolgáltatassanak a többségi társadalmat provokáló alapanyagot az LMBT emberek vélhető többsége számára sem kívánatos médiareprezentációkhoz.

Ma már nincs akkora szakadék heterók és melegék között, mint korábban; sokaknak csak a felvonulás a szálla a szemében, és nem csak a heterók között. Nem a médiát kell okolni, mert azon nemigen tudunk változtatni, hanem számolnunk kell vele, hogy ebből ez fog átmenni, abból meg amaz. A többség félelmét úgy lehetne leszerelni, ha látnák, hogy amíg mi kapunk valamit, addig tőlük senki nem vesz el semmit, önekik nem lesz rosszabb az életük – és erre a gúnyolódás nem a legjobb eszköz, mert azt a félelmüket erősíti meg, hogy a mi örömünk csak az ő kárukra képzelhető el. Ha nem szűrjük ki a provokációt, összefogni sem tudunk, célokat sem tűzhetünk ki, önmagunkat sem képviselhetjük, és az egyéni kedvtelések, ambíciók fogják meghatározni az egész közösség megítélését, jövőjét. (F 29 Bp.)

Ezen kívül figyelembe kell venni a médián keresztül közvetített megkülönböztetést is, ami magában foglalja a politika, a vallás, a

különböző civil szervezetek és más területek képviselőinek nyilvános megszólalásait és módot adhat az esetenként szélsőséges vélemények terjesztésére. Ide kapcsolhatók a politikai szervezetek (és a politikusok) felől válaszadóink 54%-a által érzékelt diszkriminációs megnyilvánulások, melyek jó része vélhetően médiareprezentáción keresztül hatott.

Emellett fontos utalni a mindennapi közbeszédben tetten érhető homofóbiára: az LGBT embereket sértő, ám sokaknak talán nem is igazán érzékelhető heteronormatív fordulatokra, melyek az „élet természetes velejárójaként” köszönnek vissza a különböző kulturális és médiareprezentációkból éppúgy, mint az otthoni vagy munkahelyi magánbeszélgetésekben.

Ugyancsak a diszkrimináció műfajához sorolom a társasági „szalonbuzizást”: vicceket, viccelődéseket, a „buzi” vagy „köcsög” szónak a „seggfej” értelemben való használatát – amire még akkor is nehéz mit mondani, ha történetesen olyanok között vagyok, akik tudják rólam, hogy meleg vagyok. (F 37 Bp.)

Direkt módon sosem ért atrocitás, de kevés olyan hely van, ahol ne találkoztam volna – többnyire ártatlan – „buzizással”. (F 31 Bp.)

Előítélet nagyon sok ért. Magam is homofób és előítéletes voltam, mert a környezetemben ilyen véleményeket, megnyilatkozásokat hallottam. Rengetegen összekötötték a nőies viselkedéssel a homoszexualitást. Hasonló vélekedés a pedofília és melegség összemosása, amit tapasztaltam, és tapasztalok most is. Amíg nem mondtam el, hogy meleg vagyok, addig nyilván közvetlen megszegyenítést nem tapasztalhattam meg, de számos áttételes „támadást” igen: buzizást, nagyon durva kirohanásokat egészen a „buzikat mind le kéne lőni” megnyilvánulásig. Iskolában társaktól, ismerősektől egyházi körökben... (F 34 Bp.)

A szülők általában vagy nem beszélnek a melegségről, vagy direkt ellene vannak, így a gyerek is ebben nő fel, az iskolai véleménycseréssel a homofóbia még jobban fokozódik, elkezdődik a tévhitek terjesztése... és elég sokan megmaradnak buziellenesnek. Közülük elég sokan melegek, de mivel pont ellenük irányul a többség szava, inkább beleolvadnak a kollektív szürkeségbe, és követik a példájukat, ami szerintem elég nagy probléma. (F 18 nagyváros)

II.4.6. Munkahely

Legalább minden harmadik válaszadónk (36%) megtapasztalta a munkahelyi diszkriminációt, amikor az érintett munkavállalót LGBT-mivolta miatt bocsátották el, zaklatták – esetleg eleve fel sem vették. A beszámolók szerint a legtöbb munkahelyet heteronormatív légkör jellemez, ahol magától értetődő módon mindenkit heteroszexuális-

ként kezelnek. Az LMBT munkavállalók munkahelyi komfortérzetet csökkentheti a munkatársak, a főnökök vagy a megrendelők felől érkező homofóbia, ami miatt sokan inkább a rejtőzködést választják.

A társadalmi elfogadás és megbecsülés elég jól jönne. Nem szeretném, ha gond lenne ebből, ha egyszer munkahelyet kell váltanom. Másrészt jó lenne, ha az elfogadás nem abban nyilvánulna meg, hogy nem dobálnak meg kövel, hanem abban, hogy például a munkahelyemen én is kirakhassam a kedvesem fényképét. Hogy azon a számítógépen, amit a kolleganómmal használunk, ne csak az ő esküvői fényképei legyenek képernyőkímélőként beállítva, hanem én is oda-tehessem az enyémet. Szeretném, ha ez ugyanúgy normálisnak számítana! Én is ugyanazt érzem, mint a heterók, csak én más iránt. Örülnék, ha ezt végre el tudnák fogadni az emberek. (N 25 Bp.)

A munkahelyemen ... ha nem beszélek magánéletről, akkor is szóba hozzák idővel. Magukat toleránsnak nevező emberek például a haverjkkal „meleget játszanak”, és ezt mindig mások, vagy új kollegák előtt teszik/tették a jelenlétemben. Ez elsősorban az engem személyesen nem ismerő számára nyújt diszkriminatív információt. Jellemző a naponta megemlített és jelenlétemben elmondott „buzivicc” is... (F 34 nagyváros)

A szakmai előmenetelt tekintve egy meleg sohasem juthat előre (még ha nem is nyilvánvalóan az) a munkája alapján. Ezt elsősorban az oktatási intézményekben munkát vállalva tapasztaltam, de rejtve ugyan (ki nem mondottam) majd' mindenhol így működik a dolog. A legkorrektebb hozzáállás, ha még véletlenül sem derül ki semmi a munkavállaló magánéletéből. (F 35 nagyváros)

Meggyőződése, hogy a melegségem miatt történt, csak azt ők sem vállalták fel, hogy ezért rúgnak ki. Nagyon szégyelltem a dolgot, és annak ellenére, hogy én tudtam, hogy miért rúgtak ki, örültem is, hogy nem nevezték nevén a dolgot, mert az akkor rosszabb lett volna, ha kiderül a család és az ismerősök számára is. ... Neki is, nekem is gyerekeink voltak, családban élünk, és akkor még nagyon rejtőzködni kellett. ... Azóta szabadúszó vagyok, és nincsen munkahelyem, idetova 19 éve. (N 57 város)

A munkahelyemen: kiközösítés, megkülönböztetés, megalázás. A szomorú a dologban, hogy szociálisan hátrányos helyzetű emberekkel foglalkoztunk, és zéró tolerancia jellemezte a kollegák 90%-át. Addig inzultáltak, míg jobbnak láttam ott hagyni a munkahelyemet, miután kiderült, hogy leszbikus vagyok. (N 37 város)

A kollegáim általában felvilágosulatlanok MLBT témában, sok tévedésben hisznek, gyakran pejoratív jelzőket fűznek a melegekhez, ha ilyen téma előkerül. – Nem tudják, hogy én is az vagyok. (F 27 Bp.)

Az [egyik] legnagyobb probléma, az enyém is, az egzisztenciális félelem. Ha felvállalom a melegségem, lehet, hogy nem fogok egy bizonyos helyen több megbízást kapni, vagy csak kevesebbet, esetleg kevesebb pénzért, mert az, hogy leszbikus vagyok, nem kívánatos, erőteljesen ronthatja a cég renoméját. Ez nem paranoia, mert nem a megbízóm esetleges előítéletességéről van szó, hanem a közvéleményről, amit tényként kezelhetünk. A cég nem valószínű, hogy kockára teszi saját nyereségességét miattam. (N 38 Bp.)

II.4.7. Egészségügy

Az egészségügyben a válaszadók több, mint negyede (28%-a) tapasztalt megkülönböztetést. Idesorolhatók a véradással és a melegek HIV-tesztelésével kapcsolatos nyílt diszkrimináció esetei:

Egy évvel ezelőtt hosszas vita eredményeképp sikerült csak vért adnom, miután meggyőztem a nővért, hogy stabil párkapcsolatban élek (akkori barátnőmmel), és nem vagyok veszélyeztetettebb AIDS és egyébek szempontjából, mint bármelyik hetero. (N 25 Bp.)

Ami az egészségügyet illeti: prima 0Rh+ vérem van, jól bírom is, ha vért vesznek tőlem – de vagy nem adhatok vért, vagy hazudnom kéne önmagamról. (F 37 Bp.)

Véradásnál ki kell tölteni egy olyan adatlapot, amelyen az egészségi állapotra vonatkozó kérdések között szerepel: volt-e az elmúlt 1 évben homoszexuális kapcsolata? Ha valaki erre a kérdésre igennel válaszol, kizárják a véradásból. Nem azt kérdezik: volt-e kockázatos szexuális kapcsolata? El lehet képzelni, mit jelent egy ilyen kérdőív kitöltése mondjuk egy nagy létszámú munkahelyen. Ezen felül az anonim kérdőívet a véradót azonosító lap (amelyen a neve, lakcíme, vérképe stb. szerepel) másik oldalára másolják – vélhetően papírtakarékosság miatt. (F 38 Bp.)

Felelős magyar állampolgárnak tartom magam, aki ha tehetné, rendszeresen járna VÉRT adni, de ez nem lehet. Homoszexualitásom miatt életem során minden alkalommal megtagadták az egészségügyben a véradás lehetőségét. Kérdezem én: egy 25 éves magyar férfi esetén, aki rendszeresen (félévente) jár mindenféle szűrésre (HIV, Hepatitis, Szifilisz stb.), igazságos-e ez a fajta megkülönböztetés? Az egészségügy munkatársai minden alkalommal azt mondták, hogy azért nem adhatok vért, mert magas a HIV fertőzés kockázata. Most megint kérdezem: Az alanytól levett vért, mielőtt valaki megkapja, LEELLENŐRZIK bizonyos igen fertőző betegségekre, vagy a heteroszexuálisokban mindenki megbízik és erre nincs szükség? (F 25 Bp.)

Műtét előtt az orvos HIV-tesztet csináltatott, mert látta, hogy meleg vagyok. (F 24 Bp.)

Pár évvel ezelőtt egy kalandom után el kellett mennem a bőr- és nemibeteg-gondozóba, ahol mindenáron tudni akarták, hogy pasival vagy csajjal voltam-e. Ezek után leszűrtek HIV-re is, pedig a TASZ állásfoglalása szerint nem lett volna kötelező. (F 27 Bp.)

Emellett az egészségügyben elszenvedett diszkrimináció gyakran az egészségügyi dolgozók, elsősorban az orvosok (és orvosi testületek) előítéletességéhez, tájékozatlanságához kötődött.

Az urológián az orvos több alkalommal is inkább arról tartott kiselőadást, hogy milyen szörnyű, hogy egy ilyen fiatal lány, mint én azt hiszem magamról, hogy leszbikus vagyok. Biztos valaki megrontott és orvosi segítséget kellene kérnem. Miközben a valós problémámat nem oldotta meg a doktor úr, amihez valóban kértem orvosi segítséget. (N 25 Bp.)

Rosszullét után egynapos-egyéjszakás sürgősségi ellátásnál a kórházi zárójelentésben „erősen feminin” betegnek nyilvánított a kezelést végző orvos – kórházi vizsgálatot ellenben nem végeztetett... Így csak a kórház utáni SZTK-s vizsgálatoknál derült ki, hogy mi a bajom, amit azonnal meg kellett volna műteni. (F 51 Bp.)

A magyar egészségügyben HIV, AIDS és a szexuális úton terjedő betegségek vonalán igen nagy mind a házi-, mind a szakorvosi szintek tudatlansága, felkészületlensége és konzervatív előítéletessége! Szakorvosi szinten gyakran hallani leminősítő, kioktató orvosi viselkedésről meleg férfitáncos vizsgálatokor, illetve kezelésekor még a fővárosban is! (F 40 Bp.)

A meleg férfikkal kapcsolatos hátrányos megkülönböztetéssel leginkább háziorvosi gyakorlatban találkoztam, ahol a betegekről való beszélgetésben a résztvevő orvosok nyíltan elítélték és betegnek bélyegezték ezeket az embereket. Ezen orvosok részéről a nem közvetlen hátrányos megkülönböztetésre is láttam példát. (F 27 város)

Egyik ismerősöm, aki az OMSZ-nál dolgozik, egy öngyilkossági kísérlet elkövetett transznemű lányt konkrétan biztatott, hogy folytassa, illetve nem volt hajlandó csak a személyi igazolványában szereplő néven szólítani. De mondjuk ő a cigányok életmentésén se sokat fáradozik... (F 26 nagyváros)

Amit a Magyar Orvosi Kamara művel, azt a náci Németországban 1936-tól F14F néven ismerték: ez volt az elmebetegek, skizofrének, homoszexuálisok elpusztítására irányuló program. A honlapjukon nem határolódnak el a saját tagjaik megőrzését és náci megnyilvánulásaitól, sőt az elnökük kifejezetten megértően magyarázgatja a megmagyarázhatatlant: itt arról van szó, hogy a homoszexualitás pszichiátriai betegség, amit meg kell gyógyítani – és ezt kezdte az elnök magyarázni ahelyett, hogy elutasította volna. (F 31 Bp.)

II.4.8. Vallási közösség

A vallási közösségben (a válaszadók 28%-a által) megtapasztalt megkülönböztetés érzékelése a vallásosság mértékével mutatott szorosabb összefüggést: leginkább az önmagukat inkább nem vallásként meghatározó válaszadók számoltak be ilyen megkülönböztetésről (őket követték a vallásos válaszadók, majd a „vallásilag semlegesek”).³⁷ E téren a kevésbé vallásosak nagyobb mértékű érin-

³⁷ A vallásosság változót 10 fokú – felekezettől független – vallásosság skála alapján hoztuk létre (ahol 0=egáltalán nem vallásos, 10=nagyon vallásos): a 0–2 értékekből képeztük a *nem vallásos*, a 3–4-ből az *inkább nem vallásos*, az 5-ből a *semleges*, a 6–7-ből az *inkább vallásos* és a 8–10-ből a *vallásos* kategóriákat. Az LMBT mintában a vallásosság mértéke (három kategóriába összevonva) a következő volt: 57% (inkább) nem vallásos, 15% semleges, 28% (inkább) vallásos; míg az ESS-06-os mintában: 48% (inkább) nem vallásos, 18% semleges, 33% (inkább) vallásos. Ugyanakkor a magyar reprezentatív mintához képest az LMBT mintában feleannyian (31%) tekintették magát valamilyen valláshoz vagy felekezethez tartozónak.

tettsége egyrészt utalhat a vallásukat elhagyók vagy nem gyakorlók kiábrándultságára:

A keresztyén kisközösségemből annak idején kizártak a melegségem miatt. (F 37 Bp.)

A vallási közösségbe (ortodox zsidó) nem járhatok, meg beleszólnának a magánéletembe. Ott ezt titkolni kellene, ezért nem járok. (F 27 Bp.)

Másrészt összefüggésbe hozható az intézményes egyházak részéről többek által érzékelt homofóbiával.

A „keresztyének” hozzáállását a dologhoz, azt hiszem, nem kell magyarázni. (F 24 Bp.)

A magyar keresztyén egyházak – főként a magyar katolikus egyház – általában nem hajlandók érdemi párbeszédre, kommunikációra a homoszexualitást korszerűbben értékelő álláspont, gesztus megtételére – csak kinyilatkoztatásszerű, egyoldalú jelzésekre. A civil társadalom egyeztető fórumain például sohasem jelentek meg. HIV-AIDS, óvszerhasználat-kérdésekben álláspontjuk igen maradi, ebben karitatív tevékenységet soha nem végeznek. Képviselőik olykor finoman megfogalmazott, de tiltó, kritizáló és ellenséges nyilatkozatokat tesznek a médiában a melegség, és szabad létformái ellen. Teszik ezt a szószékről is, olykor konkrét történésekre vonatkoztatva. Televíziós műsorukban is előfordult ilyesmi... (F 40 Bp.)

Míg az aktív hívők közül akadt olyan, aki vallásos környezetében is el tudta fogadtatni magát.

Tudni kell, hogy az ismeretségi körömnél legalább a fele konzervatív háttérű, keresztyén neveltetésű, egyháztag. Ők is jól fogadták [az előbújásomat], és senkivel sem romlott meg a kapcsolatom. Volt, aki nyelt egy nagyot, s egy-két hétig azért tudom, hogy rágódott a dolgon, de aztán nem volt gond. (F 30 Bp.)

II.4.9. A jogrendszer és a „páros lét” problémái

A jogrendszerben (a válaszadók 47%-a által) érzékelt diszkrimináció fő okaként a házasság és a közös örökbefogadás jogának megtagadása jelent meg. Emellett problémaként utaltak a – jogi keretek és elismerés híján az érintettek számára nehezen megvalósítható intézményesített párkapcsolatok és gyermekvállalás hiányával is összefüggő – magányos élet nehézségeire, a mesterséges megtermékenyítés hiányára, valamint a gyűlöletbeszéd és a gyűlölet-bűncselekmény szabályozatlanságára.

Vannak a melegeknek olyan jogaik (házasság, öröklés, örökbefogadás), mint a heteróknak? Ez megkülönböztetés, nem? (F 18 nagyváros)

Megkülönböztetést [érzek-e]? Vicceltek? Másodrangú állampolgár vagyok. (N 33 Bp.)

Mostanában – amikor már sokat beszélnek a melegházasságról és az örökbefogadásról – mindig elcsodálkozom, hogy teljesen kimaradt az a szempont, hogy ÉN gyerek nélkül vagyok kénytelen végigcsinálni az életemet. ... És a párkapcsolatnál sem kap hangsúlyt, hogy sokaknak milyen rossz egyedül élni! (N 55 Bp.)

Természetesen jogilag is hátrányosan megkülönböztetettnek gondolom magam (és egy ilyen csoporthoz tartozónak). Én például szeretnék gyermeket, de látom, hogy ez nagy nehézségekbe ütközik a magyar jogrendszerben. Ha társra találok, én hosszú távon házasodni is szeretnék... (F 34 Bp.)

Házasság, örökbefogadás, mesterséges megtermékenyítés hiánya; nincs hatékony fellépés a gyűlöletbeszéd és a gyűlölet-bűncselekmények ellen. (F 28 Bp.)

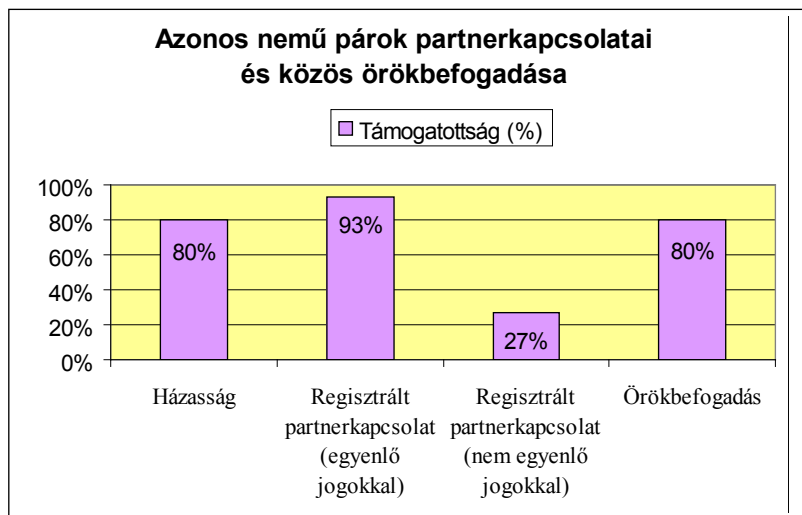
A közös örökbefogadás lehetővé tétele kapcsán külön figyelmet kapott, hogy jelenleg is vannak meleg és leszbikus párok által nevelt gyermekek, így legalább e gyermekek jogainak védelmét kellene megteremteni azáltal, hogy az egyik partner biológiai gyermekét az – őt amúgy is nevelő – másik élettárs örökbe fogadhasa.

Azért az feltűnően ritkán vagy egyáltalán nem kerül szóba az örökbefogadás melletti érvként, hogy rengeteg leszbikus nőnek (és a meleg férfiak között is akadnak ilyenek) volt vagy van természetes úton született gyereke, akár Magyarországon is, és bár ez is sok hazugságot kíván az embertől, de mégis azt bizonyítja, hogy semmi káros nincs abban, ha homoszexuálisok nevelnek gyereket. ... Tudom, hogy ezzel éppen a „gyerekek” védelmében nem érvelnek, mert senki sem akarja a tulajdon gyerekével, gyerekeivel vállalni a nyilvánosságot... (N 67 Bp.)

A házasság, a házassággal azonos és nem azonos jogokat biztosító bejegyzett élettársi viszony, valamint a közös örökbefogadás LGBT mintabeli támogatottságára vonatkozó eredményeket a XXI. táblázatban foglaltuk össze. Az LGBT mintán belül a házasságot a női válaszadók jellemzően nagyobb mértékben támogatták, mint a férfiak. A házassággal egyenlő jogokat biztosító regisztrált partnerkapcsolatot leginkább a 25–40 éves korosztály támogatta – valamint az LGBT-háztartások összetétele szerint az azonos nemű élettárssal és a szülővel élők. Itt fontos arra utalni, hogy a válaszadók negyede most is azonos nemű élettárssal él (ez az arány a 30–39 éves korosztályban, nagyvárosi környezetben elérhette a 40%-ot is). Az azonos nemű párok általi közös örökbefogadást a nők nagyobb mértékben

támogatták (mint a férfiak), (a vidékiekhez képest) a budapestiek és a felsőfokú végzettségűek (inkább, mint a középfokú vagy annál alacsonyabb végzettségűek) – az LGBT-háztartások összetétele szerint pedig az azonos nemű élettárssal és az egyedül élők.

XXI. táblázat: Az azonos nemű párok házasságának, regisztrált partnerkapcsolatának és közös örökbefogadásának támogatottsága az LGBT válaszadók körében

Az önkormányzati intézményekben (ahol válaszadóink 10%-a szerzett valamilyen diszkriminációs tapasztalatot) és a közszolgáltatók felől érzékelt megkülönböztető gyakorlatokra két példát idézhetünk, melyek az élettársi kapcsolatok rendezetlenségéből, illetve a mindennapi életbeli „el nem gondolhatóságából” adódó problémákra is rávilágítanak.

A párommal szeretnénk bejelenteni az élettársi kapcsolatunkat, de csak falakba ütközünk. Mivel mi ebben a kerületben élünk immár 4 éve, úgy gondoltuk, hogy megpróbálunk élni azzal a kicsi jogunkkal, ami van. Ezért én bementem a kerületi polgármesteri hivatalba érdeklődni, információt kérni, hogy történik az ilyen. Amikor elmondtam, hogy egy homoszexuális vagyok, nagyon barátságtalan lett az illető, aki ezzel foglalkozik, és bár burkoltan, de tudomásomra hozta, nem sok az esélyünk, arra hogy hatósági igazolást kapjunk, hogy mi valóban élettársak vagyunk. ... Azt is mondta az előadó, hogy indokolnunk kell, miért akarunk igazolást, mire én azt válaszoltam, szeretnénk közös otthont teremteni... (F 35 Bp.)

Élettársi kapcsolatban éltem egy hölgygel és számlainformációval kapcsolatban telefonáltam az [ügyfélszolgálatra], ahol egy férfi közölte, hogy XY hölgy élettársának egy urat tudna elképzelni. ...[és] tulajdonképpen nem volt hajlandó információt adni, de ha az elején azt mondtam volna, hogy én vagyok XY, akkor nem lett volna gond. Tehát nem éri meg őszintének lenni... Ki kíváncsi a homofób véleményükre?! (N 25 Bp.)

A páros lét láthatóságával – azaz: azonos nemű pár együttes megjelenésével és párként való viselkedésével – függött össze a legtöbb olyan történet is, ami kereskedelmi és vendéglátó-ipari egységekben (válaszadóink 27%-a által) megtapasztalt negatív élményekről számolt be.

Egy étteremben a barátnőm megsimogatta a karomat, és lazán lebuizított a felszolgáló. (N 40 Bp.)

Ismerősöm egy nem meleg étteremben tartotta születésnapját. Amikor a pincérek számára kiderült, hogy a társaság jelentős része meleg (abból például, hogy aki a párjával volt, az nem félt ezt érintéssel vagy csókkal kimutatni – semmi extrém), megkértek minket hogy fogjuk vissza magunkat, mert ez nem zártkörű hely. Erre felháborodtunk és elhagytuk a helyet. Többszöri kérésre sem kaptunk panaszkönyvet. (F 27 Község)

II.4.10. Nyilvános térhasználat

Az LMBT emberek nyilvános térhasználatának korlátozottságát válaszadóink számos mindennapi – utcai, tömegközlekedésbeli – példával illusztrálták.

Az utcán már néhányszor lebuizáltak bennünket, pedig nem viselkedtünk, nem öltözködtünk kirívóan, de mivel látássérült vagyok, fogtam a párom könyökét. Ma már kénytelen vagyok fehér botot tartani a kezemben jelzésképpen, hogy látássérült vagyok. (F 34 Bp.)

A páromba belekötöttek a metróra, mert melegnek nézett ki. (F 34 Bp.)

Éppen hazafelé utaztam egy helyi buszjáraton, mikor leült mellém egy férfi, a társai pedig köré gyűltek. Innentől fogva végig engem ócsároltak fennhangon, egészen addig, amíg le nem szálltam a buszról. Persze ez nem ment könnyen, elég nehezen engedtek ki a belső ülésről, majd végig üvöltötték a járművön, hogy „fuss, buzus, fuss”. (F 21 nagyváros)

Barátomtól búcsúzva (nem volt köztünk fizikai kontaktus) éjszaka a buszmegállóban beszóltak: „na már itt is ezek a buzik!” (F 28 Bp.)

Egyeseknek provokáló a megjelenésem, (utcán pl.) tartanak, félnek tőlem (úgy

érezem...) Általában ezek a helyzetek feloldhatóak voltak, tehát megszegényítés-re, erőszakra, támadásra nem került sor, de hallottam és tudok ilyen esetekről, ahol sajnos igen... (Transzvesztita F 29 Bp.)

Az emberek semmi toleranciát nem mutatnak a másik iránt! Sem az utcán, sem zárt helyeken. A barátnőmmel épp sétáltunk, s ő megfogta a kezem. Szembe jött velünk egy cseppet sem kedves ember és elkezdett kiabálni: „fúj, leszbikusok vagytok? Hát szégyellhetnétek magatokat!” (N 20 Bp.)

Az eddig egyetlen debreceni meleg szórakozóhelynél előfordult már, hogy megverték fiúkat csak azért, mert melegek! Mikor buli van, veszélyes az utcán lennünk... (F 20 nagyváros)

A nyilvános térhasználat egyik típusa az olyan törvényes, nyilvános tüntetésen való részvétel, amilyen a legutóbbi budapesti LGBT-fesztivál keretében 2007. július 7-én lezajlott meleg büszkeségnap – *Pride* – felvonulás is volt (ami, bár sokakban valószínűleg nem tudatosul a rendezvény közpolitikai figyelemkeltő és jogkövetelő jellege, hivatalosan a kezdetektől így szerveződik).³⁸ A korábbi évek alapvetően békés felvonulásaival szemben ebben az évben – a budapesti LGBT-fesztiválok történetében először – nyílt erőszakos támadások céltábláivá váltak a felvonulás résztvevői. E tapasztalatok sok válaszdó beszámolójában megjelentek.

Voltam az idei pride-on: meg akartak ölni. (F 29 Bp.)

...én is ott voltam, engem is dobáltak és sértegettek. (N 25 Bp.)

Az ez évi Pride-felvonuláson és az utána este történtek ... szégyene a magyar társadalomnak. (N 57 Bp.)

A 2007-es melegfelvonuláson tanúja, és egy tojás erejéig áldozata voltam a melegket ért szélsőjobboldali atrocitásoknak. (N 34 Bp.)

A párommal és párom barátjával július 7-én, este 9 és negyed 10 között jöttünk el a Buddha Beachről, a meleg fesztivál koncertjeiről. Mikor kijöttünk már láttuk, hogy a Nehru parkban egy nagy csapat kopasz, Nagy-Magyarországot ábrázoló [pólós], csuklyás-kapucnis férfi áll. Mikor valamelyikőjük észrevette, hogy kijövünk, elkezdett ordítani, és a többiek is csatlakoztak hozzá: „mocskos rohadt buziknak”, „szemét zsidóbérenceknek”, „gusztustalan hazaárulóknak”, „le kell löni titeket, mint a kutyákat, gusztustalan férgek”-nek tituláltak bennünket. Én kértem a páromat és a barátját, hogy ne reagáljanak erre semmit, mintha mi sem történt volna, faarccal menjünk tovább. Így is tettek. Mielőtt elértük volna a vilámossíneket és a világosságát, nyolc, kopasz férfi hátulról megtámadott minket.

³⁸ A fesztivál és a felvonulás fő szlogenje minden évben valamilyen aktuális politikai üzenetet közvetít. Lásd pl.: Ásó, kapa, nagyharang – Egyenlő esélyeket a házassághoz (2007); Együtt – Élve – Egyenlően (2006); Kívül szabadabb (2005).

Először a barátomat ütötték le, majd rugdalták meg, és a barátja is kapott egy jobbgyegyenest. Mikor láttam, hogy a párom a földön fekszik, rájuk ordítottam, hogy „hagyjátok abba, ne bántsátok, mi nem bántottunk titeket!” és nekiugrottam a támadóknak, hogy megpróbáljam megmenteni őt. Erre kicsit meglepődtek, de aztán engem is elkezdtek rugdalni, ütni, majd egy pezsgősüveget próbáltak a fejemen széttörni – ez azonban nem sikerült –, majd elfutottak. Kisebb agyrázkódással én megúsztam, de a páromnak felszakadt az ajka, több horzsolás, és duzzanat van az arcán. Próbáltuk hívni a rendőrséget mind a 107-es, mind a 112-es telefonszámokon, de csak többszerei csengetésre vették fel. Kértük, hogy jöjjenek ki, mire annyit kérdeztek, hogy életveszély van-e, mire mondtuk, hogy az nincs, erre annyit mondtak, hogy akkor nem tudnak a dologgal foglalkozni, majd egy járőrt arra küldenek, de a járőrt nem kell megvárunk. Nagyon megalázva éreztük magunkat, alig tudtunk hazamenni. (F 26 Bp.)

Felhíró hogy embereket ma Magyarországon azért vernek meg, mert homoszexuálisok. Utálom, mikor állandóan Auschwitz-cal jönnek, de talán igazuk van: hetven év után megint divat lesz a pesti utcán zsidókat és melegeket verni. (F 24 Bp.)

A 2007-es felvonuláson (illetve a felvonulás után, a fesztivál egyik fő rendezvényének helyet adó budapesti szórakozóhely környékén) történtek a magyar LGBT-mozgalom történetében először tudatosították a résztvevőkben (és vélhetően a részvételtől tartózkodó érintettekben is), valamint mindazokban, akik szolidaritást éreztek az aznap fizikailag is valóban „üldözöttekké” válókkal, hogy az LGBT embereket (és persze nem csak őket) elutasító normarendszer fizikai erőszakba is torkolllhat Magyarországon. A támadásokban *rendszeres erőszak* (Young 1990) nyilvánult meg: a támadókat nem egyéni megfontolások vezették, „csupán” a bennük felgyülemlett gyűlöletnek engedtek szabad utat – s az erőszakos megnyilvánulások következtében a megtámadottaknak (akiknek köre meghaladta az éppen jelenlévőket) az a fenyegetés is a tudatába vésődhetett, hogy mindez máskor is megtörténhet velük.

Személyesen egyetlen alkalommal éreztem borzalmasan magam azért, mert meleg vagyok: a 2007-es melegfelvonuláson. Életemben először ott voltam, mert úgy éreztem, hogy így is elő kell bújniom, meg kell mutassam, hogy vagyok. Hétköznapi ruhában voltam, talán még annál is hétköznapiabban, mint ahogy öltözködni szoktam. De megszöktem a Ferenc-körút környékén a menetből, mert nem bírtam elviselni azt a célpontot kereső gyűlöletet, ami az ellentüntetőkől áradt. Szörnyű volt látni, hogy nagyrészt olyan emberek, akik dühösek az egész világra, mert romlottak a körülményeik, mert nem találják önmagukat, most elkezdtek utálni egy csoportot. Pusztán azért, hogy valahova kiboríthassák ezt a gyűlöletet, keserűséget. (F 30 Bp.)

A 2007-07-07-i Budapesti Gay Pride-on és az azt követő éjszakán tetteles súlyos sérüléseket is okoztak, buziverések zajlottak! Bár magam és élettársam nem voltunk áldozatok, ám több ismerősöm igen. Pszichikailag sok ezrünket (és heteró családtagjainkat) terrorizálta mindez országszerte, a szervezettségében, elkövetői létszámában, agresszivitásában nagy mértékben és hirtelen megerősödött, mértékében új jelenség Magyarországon! (F 40 Bp.)

Az idei felvonuláson történtek miatt ... az utcán nagyban csökkent a biztonság-érzetem, kétszer is meggondolom, hogy kézen fogva közlekedjünk-e a partnereimmel. (N 24 Bp.)

Ugyanakkor a felvonulás kapcsán mutatkozott meg a legszembe-tűnőbben, hogy Magyarországon az LMBT embereket strukturális elnyomás sújtja. Ekkor jelentkezett ugyanis mindenki számára kézzelfogható módon a felénk irányuló rendszerszerű erőszak és a heteronormatív kulturális imperializmus működésének összefonódása: a heteroszexuális létformát privilegizáló társadalmi elismerés hiányát tükröző egyéni tapasztalatok a felvonulás nyilvános terében egyazon rendszer részeként kapcsolódtak össze a társadalmi kisebbségi csoporttagokként megtámadott LMBT emberek védtelenségével és kiszolgáltatottságával.

III. ÖSSZEFOGLALÁS AJÁNLÁSOKKAL

Kutatásunk eredményei azt mutatták, hogy az általunk megkérdezett magyar LMBT emberek gyakran szenvedtek a társadalmi kirekesztés különböző megnyilvánulásaitól a szocializáció legfontosabb társadalmi szinterein.

Válaszadóink háromnegyede hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoport tagjaként azonosította magát, ami – figyelembe véve közösségi mintánk és célzott kutatásunk speciális jellegét – nem volt váratlan eredmény. Inkább az adhatott okot némi meglepetésre, hogy a reprezentatív mintákra épülő 2006-os ESS kutatási eredmények szerint Magyarországon és a 24 ország adatait magában foglaló európai mintában egyaránt csupán 5-7%-ra tehető azoknak az aránya, akik hátrányosan megkülönböztetett társadalmi csoportok tagjainak vallották magukat. Ez arra utalhatott ugyanis, hogy a magyar népesség döntő többsége – hasonlóan a 2006-os ESS felmérésben vizsgált európai országok tapasztalataihoz – nem érzékelt társadalmi megkülönböztetést, vagy ha volt is ilyen típusú egyéni tapasztala-

lata, ezt nem hozta összefüggésbe valamilyen társadalmi kisebbségi csoporttagságával. Az a tény azonban, hogy a társadalmi megkülönböztetés és a kisebbségi csoporttagság közötti kapcsolat érzékelése sokkal erősebbnek tűnt az – ESS-mintához képest jóval több férfit, fiatalabbakat, magasabb végzettségűeket és nagyvárosiakat tartalmazó – LMBT-mintán belül a budapestiek, a felsőfokú végzettségűek és a 25-40 éves korosztályhoz tartozók körében, alátámaszthatja, hogy a minták közötti eredmények eltérései inkább a diszkrimináció tudatos felismerésével kapcsolatos készségek korlátozottságának mértékével lehetnek összefüggésben, mint a társadalmi megkülönböztetés hiányával.

A hátrányosan megkülönböztetett csoporttagsággal összefüggésben a diszkriminációs alapokra vonatkozó eredmények szerint az LMBT válaszadók majdnem negyede egyszerre többféle alapon is hátrányos megkülönböztetéssel sújtott kisebbségi csoport tagjaként azonosította magát, és az ESS-minta válaszadóihoz képest fogékonyabbnak tűntek a nemi és a vallási alapú diszkrimináció érzékelésére.

A személyesen érzékelt diszkriminációs tapasztalatok előfordulási gyakoriságának vizsgálata azt mutatta, hogy az LMBT-minta nem tekinthető homogénnek: a legfontosabb szocializációs intézmények és szinterek közül például a családjukon belüli és a magyar jogrendszerbeli megkülönböztetést nagyobb mértékben érzékelték a leszbikus nők, mint a meleg férfiak, míg az általános és a középiskolában jellemző módon nagyobb mértékű diszkriminációtól szenvedtek a férfiak, mint a nők. A munkahelyi diszkriminációt a 40 évesnél idősebbek gyakrabban tapasztalták, mint a fiatalabbak. A budapestieket és a felsőfokú végzettségűeket jobban jellemezte a jogrendszer vagy a média által, illetve a valamilyen politikai szervezetben vagy nyilvános tüntetésen elszenvedett diszkriminációs tapasztalat, mint a vidékieket és az alacsonyabb végzettségűeket. A budapestiek ezen kívül az egészségügyi intézményekben, a vallási közösségekben és a civil szervezetekben is nagyobb mértékű, míg az általános iskolai tanáraik által kisebb mértékű megkülönböztetést tapasztaltak, mint a vidékiek.

Válaszadóink beszámolóiból kiderült, hogy a társadalmi elismerés főbb színterein – például az iskolában, a munkahelyeken, a baráti körökben, a vallási közösségekben és a médiában egyaránt – a meg-

becsülés kivívásának egyik alapvetően szükséges feltételeként mutatkozott a heteroszexualitás. Ennek hiánya azonban általában nem szankcionálódott kibírhatatlan mértékben, különösen akkor nem, ha az érintettek a környezetükbe való beolvadás „túlélési technikáit” alkalmazták. Számukra sok esetben a saját családjuk sem képezhetett „megbízható háterszágot”, más kisebbségi csoportok tagjainak tapasztalataival szemben, hiszen a – többi jelentős szocializációs intézményhez hasonlóan – a legtöbb családban is a heteroszexualitás tűnt fel az egyetlen elgondolható, „normális létformaként”. Az LMBT emberek társadalmi kiszolgáltatottsága és védtelensége tükröződött az iskolai elnémitottságban: a tananyagbeli elhallgatottságban éppúgy, mint a diáktársaktól és tanároktól megtapasztalt megszégyenítésben; a családi otthonból való eltávolításban vagy elmenekülésben, a munkahelyi titkolózásban, az éttermi megaláztatásban, a véradási lehetőség megtagadásában, a médiareprezentációk által fölerősített torzképekben – és nem elhanyagolható módon, a magyar jogrendszer által őrzött intézményes megkülönböztetésekben is.

Kutatási tapasztalataink szerint az LMBT emberek ellen irányuló *rendszerszerű erőszak* (Young 1990) tüneteként értelmezhető – többnyire verbális, esetenként azonban fizikai – bántalmazásuk és megfélemlítésük, valamint társadalmi elhallgattatásuk ténye, azaz: az a tény, hogy a legtöbb társadalmi közegben nem ismerik fel és/vagy nem kezelik hatékonyan hátrányos megkülönböztetésüket és az ebből adódó problémákat. Míg az LMBT témák társadalmi és politikai diskurzusbeli, médiabeli és iskolai láthatatlansága, illetve negatív ítéleteket tükröző reprezentációi, valamint (elsősorban a házassággal és az örökbefogadással kapcsolatban) a magyar jogrendszerben intézményesített nyílt megkülönböztetés a heteronormatív *kulturális imperializmus* működésének jeleiként azonosíthatók. Mindezek alapján elmondható, hogy az LMBT embereket Magyarországon a mindennapi társadalmi gyakorlatok részeként – elsősorban a heteronormatív kulturális imperializmus és a rendszerszerű erőszak működésében megnyilvánuló – strukturális elnyomás sújtja, melynek fől számolásához az egyenlő bánásmód megteremtését szolgáló eddigi jogi reformok gyakorlati alkalmazásán túl további jogi, politikai és társadalmi változások szükségesek.

Az egyenlő bánásmód megteremtését szolgáló, Magyarországon is bevezetett jogi reformok elősegíthetik a társadalmi normák változását, a diszkriminációt tiltó rendelkezések léte azonban önmagában

nem jelent túl sokat, ha nem alkalmazzák őket és/vagy az emberek – megfelelő nyilvánosság hiányában – nem is tudnak ezek létezéséről. Problémát jelenthet, ha a hivatalos intézményrendszer nem elég érzékeny az LMBT emberek társadalmi megkülönböztetésére, és nem ad elég ösztönzést ahhoz, hogy az egyének utat találjanak a megfelelő intézményekhez.³⁹ A létező, ám nem hatékonyan működő – azaz a rászorulóknak számára ismeretlen vagy megközelíthetetlen – intézmények hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a diszkrimináció bizonyos formái rejtve maradjanak. Továbbá nehéz életet lehelni a meglévő egyenlőbánásmód-rendelkezésekbe, ha az érintettek félnek törvény adta lehetőségeikkel élni és hajlamosak elfogadni „másodrendű állampolgár” státuszukat.

Az egyenlő jogok biztosításának egyik előfeltétele a hátrányosan megkülönböztetett csoportok társadalmi láthatóságának, észlelhetőségének a növelése, ami azonban sebezhetővé teheti az egyént, ezért nem is mindenki engedheti meg magának, hogy nyíltan föl vállalja önmagát. Társadalmilag láthatatlan alanyok érdekeit és jogait védeni nagyon nehéz, szinte lehetetlen feladat: az LMBT embereket érő diszkrimináció sok esetben pedig azért marad rejtve, mert az áldozatok – gyakran éppen a további, esetenként családtagjaikat és közeli barátaikat is érintő megkülönböztetéstől való félelem miatt – inkább elkerülik a nyilvánosságot.

A diszkrimináció megelőzésének egyik fő eszköze a tudatoság-növelés. A tudatosságnövelés főbb módszerei közé sorolható a tájékoztatás és a kommunikáció, az oktatás és képzés, valamint az állampolgárok személyes tapasztalati körének a bővítése. Az oktatás és képzés segítségével történő tudatosságnövelést szakosodott oktatási programok (előadások, tanfolyamok) és oktatási anyagok (kézikönyvek, tankönyvek, képzési segédanyagok) kifejlesztésével lehet megvalósítani – az iskolarendszeren belül a diákok és a tanárok megszólításával, az iskolarendszeren kívül pedig a széles nyilvánosság vagy annak bizonyos rétegeinek a megszólításával. E cél elérését segíthetik különféle társadalomtudományos interdiszciplináris ku-

³⁹ Az ösztönzők hiánya a diszkriminációval kapcsolatos panasztételi hajlandóságot is csökkentheti. Magyarországon például a hátrányos megkülönböztetés áldozatainak számára nem lehet a diszkriminációt megvalósító fél által az Egyenlő Bánásmód Hatóságnak fizetett bírság terhére pénzügyi kártérítést megítélni. Az áldozatoknak külön kellene pereskedniük a személyes kártérítésért, és mivel ez költség- és időigényes folyamat, ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy ilyen típusú perekre csak ritkán kerül sor.

tatások és a kutatások eredményeinek közzététele. Személyes részvételre pedig módot adhatnak a megfelelően előkészített társadalmi viták, valamint a közpolitikai jelentésekkel, dokumentumokkal és döntésekkel kapcsolatos konzultációk – feltéve, ha megvan a hivatalos politikai szándék az állampolgárok bevonására e folyamatokba.

Kutatási eredményeink alapján a következő ajánlásokat fogalmaztuk meg a magyar politikai döntéshozók számára a szükséges változások és a társadalmi tudatosságnövelés elősegítése érdekében:

1. Ajánlás a házassággal, a bejegyzett élettársi kapcsolattal és a közös örökbefogadással kapcsolatos nyílt jogi diszkrimináció megszüntetéséről

A magyar jogrendszer több tekintetben is intézményesített diszkriminációval sújtja a tartós párkapcsolatban élő azonos nemű partnereket. E megkülönböztető helyzet felszámolása érdekében jogi reformok szükségesek az azonos nemű partnerek közötti párkapcsolatok intézményes kereteinek jogegyenlőségen alapuló rendezéséhez, valamint az azonos nemű párok általi közös örökbefogadás lehetőségének megteremtéséhez. A jogegyenlőség biztosításának legegyszerűbb módja a házasság intézményének megnyitása volna. Megfelelő politikai elszántság hiányában egy magyar viszonylatban új jogintézmény, a házassággal nem megegyező jogokat biztosító (azaz a közös örökbefogadást, a mesterséges megtermékenyítést és a közös név automatikus viselését kizáró) regisztrált élettársi viszony megteremtése látszik megvalósulni a 2007 decemberében megszavazott, 2009 januárjától hatályos CLXXXIV. törvény értelmében. Az örökbefogadással kapcsolatban a legsürgetőbb kérdés az azonos nemű párok által közösen nevelt gyermekek jogi védelmének megteremtése a nem biológiai szülő általi örökbefogadás lehetővé tételével.

2. Ajánlás iskolai toleranciaprogramok és képzések szükségességéről

Az iskola jelentős szocializációs intézményként nagymértékben befolyásolja, hogy a kisebbségi csoportok miként integrálódnak a társadalom egészébe: mennyire maradnak elszigeteltek, illetve mennyire válnak a többségi társadalom szerves részeivé. Ugyanígy a többségi csoport tagjai számára is fontos, hogy megismerés és tapasztalat útján hiteles információk birtokába kerüljenek a kisebbségi csoportokról és azok tagjairól, mivel így növekedhet tolerancia-

szintjük, elfogadási hajlandóságuk – és általában a békés társadalmi együttélés esélye.

2.A) Az LMBT embereket érő diszkrimináció színterei közül a válaszadók közel fele nevezte meg a középiskolát, mint olyan helyet, ahol LMBT-mivoltával összefüggő sérelem érte. Az ilyen jellegű iskolai ártalmaknak kitett diákok 94%-a számolt be arról, hogy saját kortársai részéről kellett elszenvednie szóbeli vagy fizikai zaklatást. Az Oktatási Jogok Miniszteri Biztosának Hivatala megbízásából 2000-2001-ben elvégzett vizsgálatok szerint a megkérdezett középiskolába járó diákok közel 75%-át előítéletes, míg 32%-át „nagyon előítéletes” gondolkodásmód jellemezte.⁴⁰ Az általunk végzett kutatás eredményeivel összhangban ez is arra irányítja a figyelmet, hogy szükség van a diszkriminációs szempontból védendőnek minősülő társadalmi csoportok – köztük az LMBT emberek – láthatóságát és jobb megismerését lehetővé tevő és az előítéletek csökkentéséhez hozzájáruló tolerancia-programokra.

Az 1993. évi, a közoktatásról szóló LXXIX. törvény 10. §-a szól a gyermekek, a tanulók jogairól és kötelességeiről. A törvény kimondja, hogy (1) A gyermeknek, a tanulónak joga, hogy nevelési, illetőleg nevelési-oktatási intézményben biztonságban és egészséges környezetben neveljék és oktassák; (2) A gyermek, illetve a tanuló személyiségét, emberi méltóságát és jogait tiszteletben kell tartani, és védelmet kell számára biztosítani fizikai és lelki erőszakkal szemben. A törvény egyértelműen szól a tanulók alapvető jogairól, de kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy a jogszabály önmagában nem nyújt megfelelő védelmet az LMBT fiatalok számára az iskola világában.

A meleg civil közösségen belül a Labrisz Leszbikus Egyesület 2000-ben indította el *Melegség és megismerés* című oktatási programját azzal a céllal, hogy a középiskolai tanulók – különösen az LMBT diákok – is olyan biztonságos környezetben fejlődhessenek, ahol tiszteletben tartják a diákok sokféleségét. A programban két önkéntes, egy nő és egy férfi látogat el középiskolákba, ahol a diákokkal a leszbikusokról, melegokról, biszexuálisokról és transzneműekről beszélgetnek, gyakran saját életük bemutatásán keresztül. Nem sze-

⁴⁰ Lásd: Diákjogok és pedagógusjogok az iskolában – Kutatási beszámoló az Oktatási Minisztérium Oktatási Jogok Miniszteri Biztosának Hivatala megbízásából a Kurt Lewin Alapítvány által a 2000–2001-es tanév során végzett országos szociológiai kutatás alapján. <http://www.oktbiztos.hu/ugyek/indexugyek.htm> (2007-11-02)

xuális felvilágosításról van szó: a beszélgetés célja, hogy információkat adjon a szexuális kisebbségekről, és ezzel segítsen elosztatni a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű emberekkel kapcsolatos előítéleteket. 2000 óta számos órát tartottak, és megjelentettek egy tanári kézikönyvet is *Már nem tabu* címmel, 2004-től kezdve pedig tanárok és pszichológusok részére is tartanak képzéseket. – A civil szervezetek jelenléte az iskolában rendkívül fontos, hiszen hitelesen tudják közvetíteni a kisebbségben lévő társadalmi csoportok érdekeit és szempontjait, iskolai jelenlétük azonban esetleges és nagyban függ a rendelkezésükre álló erőforrásoktól.

A középiskolás diákok – nem pusztán az LMBT embereket érintő – előítéletességének problémája felelős állami szerepvállalást sürget. A Nemzeti Alaptanterv (NAT) a közoktatásnak – az 1993. évi LXXIX. számú törvényben meghatározott – alapidokumentuma. A NAT szellemiségét többek között az emberi jogokról és a gyermeki jogokról szóló nemzetközi és magyar dekrétumok határozzák meg. Ennek az értékrendnek a súlypontjai közé tartozik a humanizmus, az egyéniség tisztelete, a szolidaritás és a tolerancia. A NAT külön részben foglalkozik a sajátos nevelési igényű tanulók nevelésének és oktatásának elveivel, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségi nevelés és oktatási elveivel. Ezek mintájára az egyenlőbánásmód-törvényben meghatározott védett csoportokkal kapcsolatos oktatási és nevelési elveket is le kellene fektetnie, amely elvi alapját képezné a kerettanterveknek és a helyi tanterveknek. Ennek megfelelően az emberismeret tantárgyon belül más kevésbé látható kisebbségi csoportokhoz hasonlóan az LMBT emberek megfelelő reprezentációját is biztosítani kell – ezzel is hozzásegítve a középiskolás tanulókat egy differenciáltabb, a sztereotípiákon túlmutató kép kialakításához.

Az LMBT-diákok számára is biztonságos környezetet nyújtó iskola olyan pedagógusokkal képzelhető el, akik a sokszínűséget fontosnak tartják, és értéként kezelik. Ennek egyik fontos feltétele, hogy a pedagógusképző intézmények oktatási programjában megjelenjenek a fiatal LMBT embereket érintő kérdések. A pedagógusok – 277/1997. (XII. 22.) Kormányrendelet által előírt – kötelező továbbképzésének keretében biztosítani kellene olyan akkreditált képzést is, amely többek között az LMBT fiatalok és diákok problémáira is fókuszálna. A Nemzeti Alaptanterv bevezetésével megszűnt az osztályfőnökség központi szintű legitimációja, de hagyományos funkciója, a személyes szintű törődés, nem szűnt meg. Az iskolai légkör alakításában

fontos szerepet játszanak az osztályfőnökök, így a számukra szervezett továbbképzések is nagyban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az iskola az LMBT fiatalok számára is a kiegyensúlyozott fejlődés lehetőségét nyújtó intézménnyé válhasson.

2.B) Az egészségügyben – a jellemzően kiszolgáltatott helyzetben lévő emberek által – tapasztalt előítéletesség miatt különösen fontos lenne az orvosok és más egészségügyi dolgozók képzésébe, illetve továbbképzésébe is beépíteni toleranciaprogram-elemeket, melyek révén más kisebbségi csoportok tagjaihoz hasonlóan az LMBT emberekkel való együttműködésük is emberibbé és hatékonyabbá válhatna.

3. Ajánlás az esélyegyenlőségi tervek kiterjesztéséről az LMBT munkavállalókra

Az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 36. §-a kimondja, hogy az ötven főnél több munkavállalót foglalkoztató költségvetési szervek és többségi állami tulajdonban álló jogi személyek kötelesek a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény 70/A. §-a szerinti esélyegyenlőségi tervet elfogadni. Az esélyegyenlőségi tervben a munkáltatónak részletesen ki kell térni ezen munkavállalói csoportok foglalkoztatási helyzetének elemzésére, valamint az esélyegyenlőség biztosítására vonatkozó célokra és az ezek eléréséhez szükséges eszközökre és programokra”. A Munkatörvénykönyve szerint az esélyegyenlőségi tervnek a hátrányos helyzetű munkavállaló csoportokat kell tartalmaznia, így különösen a nők, a negyven évnél idősebb munkavállalók, a romák, a fogyatékos személyek, valamint a két vagy több tíz éven aluli gyermeket nevelő egyedülálló munkavállalók. A törvény szerint az esélyegyenlőségi tervben más tulajdonságok alapján besorolt munkavállalói csoportokat is hátrányos helyzetűnek lehet tekinteni, akikre vonatkozóan szintén ki lehet terjeszteni az esélyegyenlőségi tervben foglaltakat.

Kutatásunk eredményeiből kitűnt, hogy a szexuális irányultság is a hátrányos helyzetet meghatározó tulajdonságok közé tartozik. (Válaszadóink közül minden harmadik megtapasztalta a munkahelyén a diszkrimináció valamilyen formáját.) A munkahelyi kirekesztő folyamatok elszenvedőinek magas száma miatt sürgető volna olyan intézkedések meghozatala, amelyek elősegítenék, hogy az LMBT munkavállalók is megkülönböztetéstől mentesen, a többiekkel

egyenrangú állampolgárként tudjanak boldogulni a munka világában. Rendkívül fontos lenne többek között az esélyegyenlőségi terv törvényi szabályozásának a módosítása. A Munkatörvénykönyv 70/A paragrafusa öt hátrányos helyzetű csoportot nevez meg, amelyeknek az esélyegyenlőségi tervben szerepelniük kell. Az esélyegyenlőségi terv más munkavállalói csoportokra is kiterjeszthető, de ezt a lehetőséget nagymértékben függ az adott csoport érdekérvényesítési képességétől. Az LMBT közösség – más diszkriminált csoportokhoz hasonlóan – alacsony érdekérvényesítési képessége miatt nem tudja ezt az érdekét hatékonyan artikulálni. Ezért egy jogszabály-módosítás keretében a Mtk. 70/A (2) bekezdését az Amszterdami Szerződés 13. cikkelyében meghatározott hat védett csoporttal (nem; faj vagy etnikai eredet; vallás vagy hit; fogyatékoság; kor; szexuális orientáció) kellene összhangba hozni. Egy ilyen jogszabály-módosítás segítségével el lehetne érni, hogy a munkáltatók olyan esélyegyenlőségi terveket készítsenek, amelyek az LMBT munkavállalók számára is garantálnák a megkülönböztetés-mentességet a munka világában.

4. Ajánlás az Országos Esélyegyenlőségi Hálózat (Esélyek Háza) célcsoportjainak bővítéséről

A kormány esélyegyenlőségi politikájának, esélyteremtő programjainak támogatása és a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi befogadását elősegítő integrációs szakpolitikák közvetítése érdekében 2004-ben jött létre az Országos Esélyegyenlőségi Hálózat (Esélyek Háza), melynek keretében az érdekvédelemmel foglalkozó civil szervezetek részvételével működtetik az Esélyegyenlőségi Fórumot: lehetőséget biztosítanak szakmai egyeztetésre, koncepciók, stratégiai tervek és jogszabályok véleményezésére. Kiemelt feladatuk a közvélemény formálása a társadalomban meglévő előítéletek leküzdése és a társadalmi szolidaritás erősítése érdekében. Az Országos Esélyegyenlőségi Hálózat (Esélyek Háza) elsődleges célcsoportjai – a nők, a gyermekek, az idősek, a romák, a fogyatékos-sággal élő személyek és a hátrányos helyzetű térségben élők – közé be kellene kerülnie az LMBT közösségnek is, akiket, mint kutatási eredményeink is mutatják, a társadalmi élet számos területén ér hátrányos megkülönböztetés.

Az LMBT emberek érdekérvényesítésének egyik leghatékonyabb módja, ha saját civil közösségeiket meg tudják szervezni. Ma Magyarországon a vidéken élő LMBT emberek társadalmi láthatósága

a budapestiekhez képest is jóval korlátozottabb: vidéki civil – akár formális, akár informális – szerveződés csak elvétve található. Ennek egyik oka, hogy nehéz találniuk olyan elfogadó, segítő közeget, ahol közösségi tevékenységeket folytathatnának, így kezdeményezéseik megvalósításában az infrastruktúra hiányai miatt sokszor már a kezdeti lépések után elakadnak. Az Esélyek Háza, amennyiben elsődleges célcsoportjai közé az LMBT közösség is bekerülne, főként infrastrukturális támogatás révén, hosszabb távon jelentősen hozzá tudna járulni a vidéki LMBT közösségek megerősödéséhez és az LMBT emberek sikeresebb társadalmi integrációjához.

IV. IRODALOM

- Breakwell**, Glynis. 1986. *Coping with Threatened Identities*. London: Methuen & Co.
- Butler**, Judith. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Castells**, Manuel. 1997. The Power of Love: Lesbian and Gay Liberation Movements. In *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol.II. The Power of Identity*, 202-221. Oxford: Blackwell.
- D'Augelli**, Anthony R. – Scott L. Hershberger – Neil W. Pilkington. 1998. Lesbian, gay, and bisexual youths and their families: Disclosure of sexual orientation and its consequences. *American Journal of Orthopsychiatry*, 68: 361-371.
- D'Augelli**, Anthony R. 2003. Lesbian and Bisexual Female Youths Aged 14 to 21: Developmental Challenges and Victimization Experiences, *Journal of Lesbian Studies* 7(4):9-30.
- D'Augelli**, Anthony R. – Neil W. Pilkington – Scott L. Hershberger. 2002. Incidence and mental health impact of sexual orientation victimization of lesbian, gay, and bisexual youths in high school, *School Psychology Quarterly* 17: 148-167.
- D'Emilio**, John. 1993 [1983]. Capitalism and Gay Identity. In *The Lesbian and Gay Studies Reader*, szerk. H. Abelove – M.A. Barale – D.M. Halperin, 467-478. New York: Routledge.
- Evans**, David T. 1993. *Sexual Citizenship: The Material Construction of Sexualities*. London: Routledge.
- Evans**, David T. 1995. Justice and Sexuality. In *PSA CPS Annual Conference Papers*, szerk.: J. Lovenduski és J. Stanyer. <http://www.psa.ac.uk/cps/1995%5Cevan.pdf>175-188.
- Flowers**, Paul – Katie Buston. 2001. "I was Terrified of Being Different": Exploring Gay Men's Accounts of Growing up in a Heterosexist Society", *Journal of Adolescence* 24(1):51-65.
- Fraser**, Nancy. 1997. *Justice Interruptus. Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York & London: Routledge.
- Giddens**, Anthony. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gold**, Deborah. 2005. *Sexual Exclusion: issues and best practice in lesbian, gay and bisexual housing and homelessness*. London: Shelter and Stonewall Housing.
- Gross**, Larry. 1991. Out of the Mainstream: Sexual Minorities and the Mass Media. *Journal of Homosexuality* 21 (1-2): 19-46.
- Gross**, Larry. 2002. *Up from Invisibility. Lesbians, Gay Men and the Media in America*. New York: Columbia University Press.
- Gruszczyńska**, Anna. 2007. Living 'la vida' Internet: Some Notes on the Cyberization of Polish LGBT Community. In *Beyond the Pink Curtain. Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*, szerk. R. Kuhar – J. Takács, 95-116. Ljubljana: Mirovni Institut.
- Kramarae**, Cheris 1981. *Women and Men Speaking: Frameworks for Analysis*. Rowley, Mass.: Newbury House Publishers.
- Kitzinger**, Celia – Rachel Perkins. 1993. *Changing our Minds: Lesbian Feminism and Psychology*. London: Onlywomen Press.
- Klein**, Fritz – Barry Sepekoff – Timothy J. Wolf. 1985. Sexual Orientation: A Multi-Variable Dynamic Process, *Journal of Homosexuality*. 11:35-49.

- McLean**, Carl – William O'Connor. 2003. *Sexual Orientation Research Phase 2: The Future of LGBT Research – Perspectives of Community Organisations*. Edinburgh: Scottish Executive Social Research.
- McManus**, Sally. 2003. *Sexual Orientation Research Phase 1: A Review of Methodological Approaches*. Edinburgh: Scottish Executive Social Research.
- McNamee**, Helen. 2006. *Out on Your Own. An Examination of the Mental Health of Young Same-Sex Attracted Men*. Belfast: The Rainbow Project.
- Martin**, A.D. 1982. Learning to hide: The socialization of the gay adolescent. In *Adolescent Psychiatry*, szerk.: S.C. Feinstein – J.G. Looney, A. Schwartzberg, J. Sorosky, 52-65. Chicago: University of Chicago Press.
- Morris**, Jessica F. – Craig R. Waldo – Esther D. Rothblum. 2001. A model of predictors and outcomes of outreach among lesbian and bisexual women. *American Journal of Orthopsychiatry* 71: 61-71.
- Nardi**, Peter M. – Ralph Bolton. 1998. Gay-Bashing: Violence and Aggression Against Gay Men and Lesbians. In *Social Perspectives in Lesbian and Gay Studies*, szerk.: P.M. Nardi, 412-433. London: Routledge.
- Phelan**, Shane. 2001. *Sexual Strangers. Gays, Lesbians, and Dilemmas of Citizenship*. Philadelphia: Temple University Press.
- Plummer**, Ken. 1995. *Telling Sexual Stories: Power, Change, and Social Worlds*. London: Routledge.
- Plummer**, Ken. 2001. The Square of Intimate Citizenship: Some Preliminary Proposals. *Citizenship Studies* 5(3): 237-253.
- Remafedi**, Gary – James A. Farrow – Robert W. Deisher. 1991. Risk factors for attempted suicide in gay and bisexual youth, *Pediatrics* 87: 869-875.
- Reynolds**, Paul. 2001. 'Accounting for sexuality: the scope and limitations of Census data on sexual identity and difference', *Radical Statistics* 78: 63-76. <http://www.radstats.org.uk/no078/reynolds.htm>
- Richardson**, Diane. 2004. Changing Practices, Changing Institutions? Sexual Politics and Social Change. *TASA 2004 Conference Proceedings*, szerk.: Katy Richmond. <http://www.tasa.org.au/conferencepapers04/docs/GENDER/RICHARDSON.pdf>
- Rivers**, Ian – Daniel J. Carragher. 2003. Social-Developmental Factors Affecting Lesbian and Gay Youth: A Review of Cross-National Research Findings. *Children & Society* 17: 374-385.
- Roche**, Brenda. 2005. *Sexuality and Homelessness*. London: Crisis. http://www.crisis.org.uk/page_builder/researchbank.html#latest
- Roffman**, Deborah M. 2000. A Model for Helping Schools Address Policy Options Regarding Gay and Lesbian Youth, *Journal of Sex Education and Therapy* 25(2-3): 130-136.
- Rothblum**, Esther D. 1990. Depression among lesbians: an invisible and unresearched phenomenon. *Journal of Gay and Lesbian Psychotherapy* 1:67-87.
- Room**, Graham. 1995. *Beyond the Threshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. Bristol: Polity Press.
- Seidman**, Steven. 2002. *Beyond the Closet. The Transformation of Gay and Lesbian Life*. London – New York: Routledge.
- Stacey**, Judith – Timothy J. Biblarz. 2001. (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter? *American Sociological Review*, 66(4):159-183.
- Švab**, Alenka – Roman Kuhar. 2005. *The Unbearable Comfort of Privacy. The Everyday Life of Gays and Lesbians*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Takács** Judit. 2002. *Homoszexualitás és társadalom*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Takács** Judit. 2004. A transzszexuális emberek útjai. In *A lélek műtetei*, szerk.: Takács J., 55-150. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Takács** Judit. 2007. Előítélet és megkülönböztetés az iskolában: Leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) fiatalok iskolai tapasztalatai Európában. *Educatio*, 16(1):67-83.
- Tannen**, Deborah. 2001 [1990]. Nemek nyelvi dialektusai. In *Bevezetés a kommunikációelméletbe*, Szerk.: E. Griffin, 444-455. Budapest: Harmat.
- Young**, Iris Marion. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Walby**, Sylvia. 1994. Is citizenship gendered? *Sociology* 28: 379-345.
- Wellings**, Kaye – Julia Field – Anne Johnson – Jane Wadsworth. 1994. *Sexual Behaviour in Britain. The National Survey of Sexual Attitudes and Lifestyles*. London: Penguin Books.
- Wintemute**, Robert (1995) *Sexual Orientation and Human Rights. The United States Constitution, the European Convention, and the Canadian Charter*. Oxford: Clarendon Press.
- Zimmerman**, Bonnie szerk. (2000) *Lesbian Histories and Cultures: An Encyclopedia*. New York & London: Garland.